

S. Madirimova

(Toshkent, O'zbekiston)

madirimova@navoiy-uni.uz

Mutrib Xonaxarob asarlari qo'lyozmalarining ilmiy tavsifi

Abstrakt

Maqolada XIX asrning oxiri — XX asr boshlarida yashab ijod etgan zullisonayn shoir — Muhammad Hasan Mutrib va uning lirik merosi manbalari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, shoirning bizgacha yetib kelgan merosi haqidagi ma'lumotlar jamlanib, ular matnshunoslik va adabiy manbashunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan. Manbalar qiyosiy o'rganilib, mulohazalar ilmiy asosda ko'rsatib berilgan.

Asosiy e'tibor "Devoni Mutrib Xonaxarob" qo'lyozmalarining o'rganilishi va bu devon qo'lyozmalarining o'xshash va farqli jihatlariga qaratilgan. Turli manbalar — devonlar, bayozlar, tazkiralardagi shoir biografiyasi va merosiga oid ma'lumotlar tavsif etilgan. Shoirning o'z devonida uchramaydigan lirik asarlari turli qo'lyozma bayoz, tazkira, toshbosma manbalar, shuningdek, vaqtli matbuot nashrlari tadqiqi asosida aniqlanib, ular haqida ilmiy mulohazalar bildirilgan.

Mutrib devonlarining qo'lyozma manbalari devon tuzish an'alariga muvofiq tavsiflangan. Devonning tuzilishi, tarkibi, saqlanish holati, hajmi kabi jihatlariga e'tibor qaratilgan. Devonlarga kiritilmagan yangi g'azallar bayoz, tazkira kabi manbalardan tanilgan.

Manbalarni tasniflash uchun Respublikamizdagi turli qo'lyozma fondlar, muzeylardagi qo'lyozmalar jalb etildi. Jumladan, Xiva Ichan qal'a muzeyi, O'zbekiston fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutining Hamid Sulaymon hamda asosiy fondlarda saqlanayotgan qo'lyozma va toshbosma nusxalar, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasida saqlanayotgan vaqtli matbuot materiallaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: *qo'lyozma, manba, matn, tadqiq, inventar raqam, tayanch manba, yordamchi manbalar.*

Muallif haqida: *Sohiba Madrimova* — doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Tavsiya etiladigan havola: Madirimova, Sohiba. 2019. “Mutrib Xonaxarob asarlari qo‘lyozmalarining ilmiy tavsifi”. *Oltin bitiglar* 3: 27—59.

Kirish

Xonliklar davrida yuzaga kelgan adabiy muhit Xorazm xonligida ham o‘ziga xos tarzda davom etdi. Bu jarayon, ayniqsa, Muhammad Rahimxon Feruz davrida yangi qiyofa kasb etib, mavzu, mazmun, janr va shakl jihatidan rivojlandi. O‘zbek adabiyoti tarixida xonliklar davrida yashab faoliyat yuritgan Tabibiy, Bayoniy, Avaz O‘tar, Chokar kabi ijodkorlarning hayoti va ijodiy merosi haqida ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Biroq qariyb yarim asr muqaddam bajarilgan birgina nomzodlik dissertatsiyasini istisno qilganda, sermahsul ijodi bilan mazkur adabiy muhitda o‘ziga xos o‘rin tutgan zullisonayn shoir — Muhammad Hasan Mutrib lirik merosi yetarlicha tadqiq etilgan emas. Shoirning bizgacha yetib kelgan katta hajmdagi mukammal devoni va ikkita kichik devoni matnshunoslik aspektida o‘rganilishi hanuz kun tartibida turibdi.

Mutrib Xonaxarob — Muhammad Hasan devon Hoji Tabib o‘g‘li 1853-yili Xiva shahrining tashqari qal‘asida, ya‘ni Qalli Oqsoqol qavmida tug‘ilgan [Laffasiy №9494, 138]. U ilk ta‘limni otasidan olib, keyinchalik Xivadagi Muhammad Aminxon madrasasida tahsil oladi. Forsiy va turkiy tillarni mukammal o‘rganib, maqomchi bastakor sifatida taniladi. Feruz bu yosh iste‘dod sohibini saroyga jalb etib, devonbegi lavozimiga tayinlaydi. Shoh farmoniga binoan u forsiy va turkiy tillarda ishqiy va hajviy g‘azallar yoza boshlaydi. Bobojon Tarroh uning tanbur sozini maromida chala oladigan yuqori iste‘dod sohibi ekanligini, olti yarim notani yoddan bilishi, yetti turli ilmda, ya‘ni, shoirlik, sozandalik, kotiblik, tabiblik, forsiy va arab tillarini bilishda hamda so‘z bobida hech bir kishidan yengilmasligini aytib o‘tadi [Bobojon Tarroh 2011, 136–140].

Laffasiy o‘z tazkirasida Mutribga “Xonaxarob” taxallusining qo‘yilishi haqida quyidagi ma‘lumotlarni yozib qoldirgan: “... Biror mahrum va yosh vazirlarni qattiq tanqid-u hajv etib, xon huzurida ul hajv-u g‘azallarni mazkur tanqid qiling‘on shaxsni dag‘i o‘lturg‘uzub, Murot Hasan sozig‘a qo‘shib o‘qir erdi. Shul sababli Murot Hasan Mutrib “Xonaxarob” taxallusi bilan turli hajviyotlar yozub turadur...”. Bobojon Tarroh esa: “Mutrib xushchaqchaq so‘zlarni so‘zlaganda og‘izlarini o‘ynatib so‘zlab, sizning butun qayg‘u-hasratlaringizni yo‘q qilar edi. Shuning uchun ham Muhammad Rahim ikkinchi xalqg‘a kulushma bo‘lsin deb, Mutrib Xonaxarob qo‘yg‘on edi”, —

deydi.

M. Pirnazarov Y. Yusupovning “Xorazm shoirlari” risolasida quyidagi iqtibosni keltiradi: “Mutrib, xaroba uyda og’ir hayot kechira beradi. Bir kun otda ketayotgan Feruz Mutribni xaroba kapa¹ oldida uchratib, “Mutasan, haqiqatan ham sening ahvoling, uying, ro’zg’oring xarob ekan, shuning uchun endi senga bizdan isna² o’rnida shu xotira bo’lsinki, sening bundan keyingi taxallusing Mutribgina emas, Mutribi Xonaxarobiy bo’lsin”, — deb masxaralagan holda qo’liga tanga tutqazadi. Ko’z ko’rib quloq eshitmagan haqoratga giriftor bo’lgan shoir saroyini tashlab ketishga majbur bo’ladi” [Pirnazarov 1973, 6–7; Yusupov 1967, 100].

M. Pirnazarov Y. Yusupovning yuqorida keltirilgan fikrlarini tasdiqlaydi. Ammo bu fikrlar mantiqsiz, Xiva saroyining xoni, shoiri bo’lgan Muhammad Rahimxon Feruzning Mutribni masxaralashi o’rinsiz. Chunki u barcha iste’dodli shoirlarni qo’llab-quvvatlaydi, muhtojlarga yordam berib, ularning yashash sharoitini yaxshilab, quduqlar qazdiradi [№9596].

Shunday ma’naviyati yuksak, ijodkor shoir, odamlarning yashash sharoitini yaxshilashga hissasini qo’shgan shoh, kimnidir masxaralab, ko’pchilik oldida Mutribni haqoratlashi ishonarsiz bir holdir.

1920-yillari – oktabr to’ntarilishidan keyin barcha xon va zodagonlarni yomonlash, nomini qoralash, insonlar miyasiga singdirilgan. Ammo bunday fikrlar qayd qilish jarayonida aniq hujjatlarga tayanilmaganligi sababli asossizdir.

Shoir 1923-yili³, 70 yoshida og’ir kasalikka chalilib, Xiva shahrida vafot etadi. Qabri Xiva shahri Ko’hna qal’a ichidagi Muhammad Aminxon madrasasi kun botar tarafi, Tanobli avliyo degan qabristonni to’g’risida [Bobojon Tarroh 2011,140].

Xiva ichon qal’a katta ilmiy xodimi K. Xudoyberganovning

¹ Chodir.

² Istisno o’rnida.

³ Qarang: “Собрание восточных рукописей академии наук СССР”da Mutribning vafot etgan yili 1922 deb ko’rsatilgan (“FAN” nashriyoti, - B.184. VII tom. №5270, Toshkent, 1964; Собрание восточных рукописей академии наук Республики Узбекистон, Литература (Диваны), Том I. Тошкент: 2017, Издательство “Нав руз”). Bobojon Tarroh 70 yoshida vafot etgani to’g’risida ma’lumot beradi, shundan kelib chiqib, Mutribning 1853-yili tug’ilib, 1923-yili vafot etganini taxmin qilishimiz mumkin (Toshkent, “Tafakkur qanoti”, 2011. 136-140-betlar). Abdurashid Abdug’afurov O’zbekiston milliy ensiklopediyasida Mutrib Xonaxarobiyning tug’ilgan va vafot etgan yillarini boshqacha (1865-1925) ko’rsatadi (“O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent. 2003. №6. B.165-166). Laffasiy o’z tazkirasida Mutrib vafot etgan yilni 1923 deb ko’rsatgan (Qo’lyozma, №9494. 139-bet).

aytishicha, Mutribning qabri Xiva ichon qal'asida joylashgan Tohir Eshon qal'asi yonidagi bir xaroba tagida qolib ketgan.

Laffasiy Mutrib bir devon tuzganligini hamda "Shoh Kamron" nomli asar yozganligini qayd qilib o'tgan [Laffasiy 9494, 139]. Ammo Xiva muzeyi, O'zR FA akademiyasi kotologlaridan hamda barcha muzey kutubxonalarida bu asar yo'qligi aniqlandi.

Mutrib XX asrning 20-yillarida Xorazmdagi "Inqilob quyoshi" gazetasida adabiy xodim sifatida ishlagan.

Umuman olganda Mutrib 1920-yilgacha qoldirgan ijodiy meros asosini ishq-muhabbat va shohni madh etish kabi mavzularda yozilgan g'azal, muxammas, musaddas, murabb'a, qasidalar tashkil etgan bo'lsa, keyinchalik shoirning ilm-ma'rifatga da'vat, hurriyat mavzularida yozilgan she'rlari mahalliy matbuot sahifalarida, shuningdek, 1920-yillardan keyin "Xorazm xabarlari", "Inqilob quyoshi" va "Qizil Xorazm" kabi gazeta va jurnallarda e'lon qilingan.

Gazeta va jurnallarda e'lon qilingan she'rlari to'planib, Xivada 1923-yilda "O'zbekcha inqilob she'rlari yig'urmi" [1923 *يغورمه*, Xiva] to'plamida nashr etilgan. Bu turkum she'rlari "Ko'runq emdi xaloyiqqa...", "Bilinglar, ey xaloyiq...", "Ko'nglima bir turfa...", "Umid aylab ekib bularga...", "Shod o'lunglar, ey xaloyiq..." va boshqa targ'ibiy — tashviqiy ruh, xitob, da'vat ohanglari hukmronlik qiladigan she'rlarni o'z ichiga olgan [Abdug'afurov 2003, 165–166].

Muhammad Hasan Mutrib haqidagi dastlabki mulohazalar Botir Valixo'jayev va Vohid Abdullayev tomonidan aytilgan, hammualliflikda e'lon qilingan maqolada Mutrib she'rlarini Hamza Hakimzoda Niyoziy, Chokar, Munzim kabi shoirlar she'rlari bilan qiyoslab o'rganadi [Abdullayev, Valixo'jayev 1958, 3; 9].

Adabiyotshunos olimlar O. Sharifiddinov [Sharafiddinov 1967, 172], M.Yunusov [Yunusov 1965, 172, 175], A. Boboxo'jayev [Boboxo'jayev 1964, 62; 75], G'. Mo'minov [Mo'minov 1968, 91], Y. Yunusovning [Yunusov 1968] XX asr boshlari poeziyasi haqidagi tadqiqotlarida Mutrib va unga zamondosh shoirlarning davr hayotida muhim iz qoldirgani ta'kidlanib, ijodkor asarlariga yuqori baho beriladi.

Filologiya fanlari nomzodi F. G'anixo'jayev Alisher Navoiy va boshqa ilg'or o'zbek adiblarining davomchilari sifatida Munis, Ogahiy, Komil Xorazmiy, Avaz, Bayoniy, Mirzo va Chokar qatorida Mutrib ijodi haqida ham e'tiborga molik fikrlarni bildiradi. Biroq bu tadqiqotlarda adabiyotga o'sha davr hukmron mafkurasi nuqtai nazaridan baho berish tamoyili yetakchilik qiladi [G'anixo'jayev 1969, 12; 14].

N. Mallayev "Klassik adabiyot boyliklarini chuqur o'rganaylik va keng ommalashtiraylik" (O'qituvchi gazetasi, 1957, 12 mart №24) maqolasida Avaz O'tar o'g'liga zamondosh bo'lgan Mutrib Xonaxarobiy, Mirzo singari shoirlar asarlarini chop etish va keng ommalashtirish zarurligi haqida yozadi.

Mutribning maxsus tuzilgan devonlari, she'rlari kiritilgan ko'plab Xiva bayozlari, majmua va tazkiralarni o'rganish, adabiyotimiz tarixida tutgan o'rnini belgilash muhim ekanligini ta'kidlash zarur. Mutribning qisqacha biografiyasi va she'rlaridan namunalar ilk bor "O'zbek adabiyoti xrestomatiyasi" beshinchi tom, ikkinchi kitobida e'lon qilingan. Lekin 10ta g'azal, 1ta musaddas va 1ta masnaviydan iborat bu she'rlar, tabiiyki, shoir lirik merosi haqida to'laqonli tasavvur bera olmaydi.

Hozirgi kunda shoir devonining bizgacha bir qancha qo'lyozma nusxalari yetib kelgan. Ular O'zR FA Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida 2679/II [Devoni Mutrib Xonaxarob, Hamid Sulaymon fondi], 903/V [Devoni Mutrib Xonaxarob, asosiy fond.], 906/VII [Devoni Mutrib Xonaxarob, asosiy fond] inventar raqamlari ostida saqlanadi.

Muhammad Hasanning o'zi yashagan davrda tuzilgan bir qancha devon, bayoz va majmualarga ko'chirilgan 12 ming misraga yaqin g'azal, muxammas, musaddas, murabba, masnaviy va qasidalaridan iborat adabiy merosi yetib kelgan.

Qirq to'rttadan ortiq manba 15ta bayoz va majmualarda hamda bir qancha mahalliy nashrlarda uning devoniga kiritilmagan she'rlari mavjudligi aniqlandi. Shoirning asarlarini bir joyga yig'ib, devonga kiritilmagan asarlarini to'plab chop ettirish zarurat hisoblanadi.

M. Pirnazarov nomzodlik dissertatsiyasida adabiyotshunos olim N. M. Mallayevning shaxsiy kutubxonasida saqlanayotgan "ديوا" — "تمطرب خانه خراب" — "Devoni Mutrib Xonaxarob" 1327-yilda (milodiy 1909) Muhammad Sharif bin Muhammad Yoqub devon — Xarrot tomonidan Xivada ko'chirilgan nusxasi va boshqa manbalari haqida ham ma'lumot beradi [Pirnazarov 1973]. Afsuski, hozirgi kunda ushbu manba topilmadi¹.

M. Pirnazarov 3ta devondan (2679/II, 903/V, 906/VII) bittasi haqida, ya'ni O'zR FA Hamid Sulaymon fondida №2679 inventar raqam ostida saqlanayotgan devon qo'lyozmasi haqida ma'lumotga ega bo'lmagan.

¹ N. Mallayevning shaxsiy kutubxonasida saqlanayotgan ushbu devonni topishning imkoni bo'lmadi.

Uchta devonni ko'zdan kechirib ilmiy tavsif qilish jarayonida bu manbalarining yozilgan davri, tarkibi va har jihatdan mukammalligini inobatga olib, tayanch nusxa sifatida 2679/II inventar raqamdagi qo'lyozma olindi. Qolgan №903/V va 906/VII inventar raqamli qo'lyozmalar yordamchi manba vazifasini bajaradi¹.

Mutrib asarlari manbalarini quyidagicha tasnif etish mumkin:

- I. Qo'lyozma devonlar.
- II. Qo'lyozma bayozlar.
- III. Tazkira manbalar.
- IV. Toshbosma manbalar.
- V. Davriy nashr materiallari(gazeta, jurnal, to'plam).

Qo'lyozma devonlar tavsifi

1. 2679/II raqamli "Devoni Mutrib Xonaxarob". O'zR FA ShI, H.Sulaymon fondida saqlanayotgan ushbu qo'lyozmada Shinosiy va Mutrib Xonaxarob she'rlari tartiblangan.

Qo'lyozma "Bismillohir rahmonir rahim"dan boshlanib, birinchi g'azal "Muhammad Hasan devoni mutaxallasi bil "Mutrib Xonaxarob" valadi Hoji Tabib" sarlavhasi bilan berilgan. Ushbu sarlavhadan keyin an'anaviy tarzda hamd g'azali keladi:

*Zihi jonlarg'a hamdingdin bo'lub fayz-u safo paydo,
Xayolingdin ko'ngullarga bo'lub har muddao paydo.*

Qo'lyozma hijriy 1326, milodiy 1908-yili Mulla Abdulkarim devon tomonidan ko'chirilgan. Devon kolofonida quyidagi ma'lumot keltirilgan:

کاتب ملا عبد الکریم ابن محمد رحیم مرحومی ابن پهلوان نیازمرزایی
مرحومی ۶۲۳۱

Devonga Mutrib Xonaxarobning 700dan ortiq forsiy va turkiy g'azali, 16ta muxammasi (shundan 5tasi forsiy, 11tasi turkiy), 5ta musaddasi va 2ta qasidasi kiritilgan.

Mutrib Navoiyning *Tun oqshom keldi kulbam...* [№2679/II devon, 220^{a/b}], *Ulki, solg'ay shu'la...* [221^b, 222^a] hamda *Muvofiq keldilar bo'lmish magar...* [224^{a/b}], Feruzning *Ko'zum bir pari orazi...* [222^b, 223^a], *Gul yuzing ochib, ey gul...* [223^{a/b}, 224^a], *Ochilmish gul, yeturmish...* [226^b, 227^a], Ravnaqning *Kelgil, ey mohliqo...* [224^b,

¹ Ushbu devonning tayanch va yordamchi manbalari haqida tadqiqotning keyingi faslida batafsil to'xtalamiz.

225^{a/b}], Amirning *Bazm aro har dam labing...* [227^b, 228^a], Munisning *Xiromon qomatingkim, gulshan...* [230^b, 231^{a/b}] deb boshlanuvchi g'azallariga taxmis bog'lagan.

Manba matni chiroyli nasta'liq xatida, qora siyohda ko'chirilgan bo'lib, har bir janri sarlavhasi qizil siyoh bilan avval raqam, janr nomi, shoir ismi va taxallusi bilan berilgan. *1 g'azal, Mutrib Xonaxarob, 1 muxammas, Mutrib Xonaxarob, 1 musaddas, Mutrib Xonaxarob, Qasida, Mutrib Xonaxarob* tartibida beriladi. Devon sahifalarining izchilligini ko'rsatish maqsadida poygir beriladi. Poygir: "b" sahifaning birinchi so'zi "a" sahifaning pastki qismida qiya shaklda beriladi. Qo'lyozma sahifalari mukammal bo'lib, matn yaxshi saqlangan. Devon hoshiyalariga bitilgan she'rlar esa, mayda nasta'liqda ko'chirilgan, ammo raqamlanmagan.

Devon to'q yashil o'yma naqshli muqova bilan muqovalangan, muqovaning yuqori va past qismiga uch bosma naqsh tushirilgan, unda "amali Muhammad Rahim Sahhob — 1325" degan ma'lumot keltirilgan. O'rtasi esa, gulli nashq bilan bezatilgan. Qo'lyozma tarkibiga kirgan she'rlar fabrika qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida, ikki ustun shaklida, har sahifada 13–14 misradan she'rlar yozilgan. Qo'lyozmaning 129, 130, 131, 132, 177 sahifalariga muhr bosilgan. Muhr quyidagi sahifalarning yuqori ichki burchagiga urilgan bo'lib, unda Rossiya gerbidagi ikki boshli burgut nishoni bor. 129, 130, 131, 177- sahifalariga bosilgan muhrda "Govarda", 132^b sahifasida esa "Jevesro fabrika №5" deb yozib qo'yilgan. Kotib har bir she'rni raqamlar asosida berishga harakat qilgan. Yana shuni aytish kerakki, devon sahifalarida poygir berilgan bo'lsa-da, keyinchalik kotiblar yoki tartib beruvchi sahhoftar tomonidan yozilgan devon sahifalari orasiga poygirsiz muallif tomonidan avval yozilgan ijod namunalarining sahifalari tikib borilgan. Shuning hisobiga g'azallarning tartib raqami buzilib ketgan. Ammo muxammas va musaddaslar tartibi buzilmagan. Qo'lyozmaning 1^b, 91^{a/b}, 106^a, 116^a, 131^b, 144^b, 178^b, 179^a, 200^b, 208^a, 231^b, 232^b, 233^b sahifalaridagi ba'zi so'zlar bo'yalgan. Qo'lyozmaning o'lchovi 27,5x17,5. Devon 234 varaq, 468 betdan iborat. Devonning boshida va oxirida bo'sh uch sahifa yulib olingan.

1^b sahifadan 81^a sahifagacha Shinosiyning she'rlari berilgan, keyin 81^b sahifa bo'sh qoldirilib, orada 3 sahifa kesib olingan. 82^a ham bo'sh qoldirilgan. 82^b dan 234^b gacha, ya'ni 152 varaq, 302 ta sahifaga Mutrib Xonaxarobiyning she'rlari joylashtirilgan.

saqlanayotgan ushbu qo'lyozmaga Devoni, Totar, Devoni Xayoliy va Mutrib Xonaxarobning she'rlari kiritilgan.

Qo'lyozma "Bismillohir rahmonir rahim"dan boshlanib, birinchi g'azal "Muhammad Hasan devoni mutaxallasi bil "Mutrib Xonaxarob" valadi Hoji *Tabib*" sarlavhasi bilan berilgan.

Qo'lyozma hijriy 1325, milodiy 1907-yili Rahimbergan o'g'li Mulla Karimbergan devon tomonidan ko'chirilgan. Devon kolofoni quyidagicha: *"Котиб Мулла Абдулкарим ибн Муҳаммад Раҳим марҳумий ибн Паҳлавон Ниёз мирзобоши марҳумий сана 1326"*.

Devonda Mutrib Xonaxarobning 400dan ortiq forsiy va turkiy g'azali, 14ta muxammasi (shundan 3tasi forsiy, 11tasi turkiy), 2ta musaddasi va 1ta qasidasi ko'chirilgan.

Ushbu devonga Mutribning №2679 raqamidagi qo'lyozma devoniga kiritilgan Navoiy, Feruz, Ravnaq, Amir, Munis kabi ustozlari g'azallariga bog'langan muxammaslari ko'chirilgan.

Devon muqovasi to'q yashil o'yma naqshli muqova bilan muqovalangan, uning yuqori va past qismida 2679 inventar raqamli qo'lyozma muqovasidagi kabi muhr bosilgan. Unda ham "Amali Muhammad Rahim Sahhob — 1325" degan ma'lumot keltirilgan. Devon 273 varaqdan iborat bo'lib, 172 betda, ya'ni 103^b sahifadan 273^a sahifagacha Mutrib Xonaxarobning irod namunalari joylashtirilgan. 231^a, 233^a, 235^a sahifalari bo'yalgan. Qo'lyozma tarkibiga kirgan she'rlar fabrika qog'oziga, qora va qizil siyohlarda mayda nasta'liq xatida ikki ustun shaklida ko'chirilgan bo'lib, 2679 raqamli qo'lyozma manba kabi she'rlar qizil siyohda sarlavhalangan hamda manbaning ba'zi sahifalari xoshiyalariga shoirning irod namunalaridan ko'chirilgan.

Devon qo'lyozmasining boshida va oxirida bo'sh 3 sahifa qoldirilgan. Qo'lyozmaning o'lchovi 27,5x17,5.

3. 906/VII raqamli qo'lyozma. O'zR FA ShI, asosiy fond-da saqlanayotgan ushbu qo'lyozmada Devoni Murodiy, Devoni Farrux, Devoni Doyi, Devoni Ajziy, Devoni Xokiy, Devoni Devon, Mutrib Xonaxarob, Devoni Nadimiy, Devoni Xodaim, Devoni Chokar kabi 10ta shoirlarning she'rlariga tartiblangan.

Devon "Basmala"dan boshlanib, Muhammad Hasan devoni mutaxallusi bil Mutrib Xonaxarob valadi Hoji Tabib (Hoji Tabib farzandi "Mutrib Xonaxarob" taxallusli Muhammad Hasan devon) sarlavhasi bilan boshlanadi. Bu qo'lyozmada hamd g'azal devonning xoshiyasiga ko'chirilgan. 2679/II, 903/V inventar raqamli qo'lyozma manbalarda keltirilgani kabi she'rlar qizil siyohda sarlavhalangan

hamda ba'zi sahifalari xoshiyalariga mayda nasta'liq xatida she'rlar ko'chirilgan.

Ushbu devon Mullo Bolta Niyoz usto Qurbonniyoz mulaqqabi bin Xarrot tomonidan ko'chirilgan, qo'lyozma kolofonida yozilgan yili haqida hech qanday ma'lumot berilmaydi.

Qo'lyozmada Mutrib Xonaxarobning 2dan ortiq forsiy va turkiy g'azali, 6ta muxammas (2tasi forsiy, 4tasi turkiy), 5ta turkiy musaddasi va 1ta turkiy qasidasi kiritilgan.

Unda Feruzning *Ochilmish gul, yeturmish bog'a ziynat, ey sanam, kelgil*, — deb boshlanuvchi g'azaliga bog'langan muxammasi ko'chirilgan. Ushbu qo'lyozma ham to'q yashil o'yma naqshli muqova bilan muqovalangan. Qo'lyozma tarkibiga kirgan she'rlar fabrika qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida, ikki ustun shaklida, har sahifada 16-17 satr she'r yozilgan. Kotib har bir she'rni raqamlar asosida bergan. Devon boshida bo'sh 3ta, oxirida 4ta varaq bor. Har bir adibning she'rlaridan keyin 2-3 bo'sh varaq qoldirilgan. Devonning 248^a sahifadan 281^b sahifagacha, ya'ni 33 varaq — 66 sahifada, yettinchi, bo'lib Mutrib Xonaxarobiyning she'rlari joylashtirilgan. Qo'lyozma yaxshi saqlangan. 2679/II, 903/V raqamli qo'lyozma manbalar kabi she'rlar qizil siyohda sarlavhalangan. Xati nasta'liq. Devon 337 sahifadan iborat. O'lchovi 27x17,5.

O'zR FA ShI asosiy fondida saqlanayotgan 903/V, 906/VII raqamli qo'lyozmalarni O'zR FA ShI H. Sulaymon fondida saqlanayotgan №2679/II raqamli qo'lyozma bilan qiyosiy o'rganish natijalari shundan dalolat beradiki, ularning hajmi nisbatan kichik va shoir adabiy merosini to'liq qamrab olmagan. Shunga qaramay, bu kichik devonlar shoir she'rlarining mukammal ilmiy-tanqidiy matnini yaratishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Mutrib she'rlarining bayozlardagi tavsifi

II. Qo'lyozma bayozlarni uch guruhga bo'lish mumkin:

- Mutrib devonida mavjud she'rlarning bayozda uchrashi;
- devonga kiritilgan va kiritilmagan she'rlar;
- devonda uchramaydigan she'rlar.

Mutrib devonidagi bir qancha she'rlarni O'zR FA ShI asosiy fondida saqlanayotgan №1130, 1133, 1143, 1157, 1175, 1176, 1177, 1179, 1185, 1186, 1191, 2036, 1275, 6930, 7045, 2026, 6668 hamda Xiva muzeyida saqlanayotgan №5894/2, 5894/3, 5894/5, 5884/5 raqamli 21ta qo'lyozma bayozlarda uchratish mumkin. Masalan, *Zihi jonlarg'a hamdingdin bo'lub fayz-u safo paydo...* kabi devonga

kiritilgan bir qancha gʻazallari ulardan joy olgan.

Quyida tavsifi keltirilgan bayozlarda Mutribning devonga kiritilgan va kiritilmagan sheʼrlari mavjud.

1. 1152-raqamli qoʻlyozma. “Majmuayi ash-shuaroyi payravi Feruzshohiy” — “Basmala” bilan boshlanadi va undan keyin debocha beriladi. XIX asrning ikkinchi yarmida yashab ijod etgan Feruz, Sultoniy, Sodiq, Saʼdiy, Gʻoziy, Asad, Bayoniy, Oqil, Mirzo, Shinosiy, Gʻulomiy, Nozir, Purkomil, Kamoliy, Inoyat, Umidiy, Doiy, Ojiz, Haqiriy, Niyoziy, Habibiy, Chokar, Yusuf, Tabibiy, Xayoliy, Rogʻib, Devoniy, Mutrib Xonaxarob, Avaz, Nadimiy, Xodim, Muznib, Chokar kabi 33ta shoirning 3099ta gʻazallariga tartiblangan. Har bir shoirning sheʼridan oldin oʻsha shoir fazilatlarini yorituvchi masnaviy keltiriladi. Majmuada Mutrib sheʼrlari 28-oʻrinda kelgan. Asarning oxirigacha har bir shoir gʻazallari nechanchi oʻrinda kelgan boʻlsa, shu raqamning koʻpaytmasidan keyin oxirigacha qayta takrorlanib kelaveradi. Mutribning turli gʻazallari yuz marta takrorlangan.

Ushbu bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1326-yilida Muhammad Yaʼqub devon mulaqqabi bi Xarrot ibn usto Qurbonniyoz Xorazmiy tomonidan koʻchirilgan. Devon kolofonida: *Alhamdulillah, val minna hazrati sulton-ul zamon va nodir-ul davron bois-ul aman val omon zilli as-subhon halifat-ul rahmon al-hoqon ibn al-hoqon ibn sultoni aʼni abul muzaffari val mansuri Abulgʻozi Sayyid Muhammad Bahodirxon soniy xalladallohu taala mulkahu va davlatahu zayyada umruhu ul janobi oliy hazratning farmoni oliylari bila bu majmuai shuaroni faqir al-haqir Muhammad Yaʼqub devon mulaqqabi bi Xarrot ibn usto Qurbonniyoz Xorazmiy bir ming uch yuz yigirma oltinchi yil, mohi safarning uchlanji juma kuni muvofiq qoʻy yili yozib itmomi sarhadigʻa yetkurdi maʼlumotlari berilgan.*

Ushbu majmuaga Mutribning 100ta turkiy gʻazallari kiritilgan. Shundan 9ta gʻazal devonga kiritilmagan yangi gʻazallardir.

Yo rab... [N^o1152, 70^{a1}], *Sharob...* [128^b], *Ey koʻngul...* [477^b], *Kelgil...* [494^b, 495^a], *Bilmadim...* [512^a], *Salom...* [521^{a/b}], *Bu kecha...* [741^b], *Aylay...* [871^a] radifli, 7 baytli 9ta turkiy gʻazallar shular jumlasidandir.

2679/II raqam ostida saqlanayotgan devonning koʻchirilgan yili ham bayoz koʻchirilgan yili bilan bir xil. Ammo bayozdagi sheʼrlar devon koʻchirilgan yilda koʻchirilgan boʻlsa-da, bayozdagi

¹ Bundan keyingi oʻrinlarda qoʻlyozmadagi sheʼrlarning sahifalari beriladi.

she'rlar devonga kiritilmagan.

Ushbu manba to'q yashil rangli qattiq karton bilan muqovalangan. Muqova ustiga 3ta o'yma naqsh tushirilgan. Tarkibiga kirgan she'rlar fabrika qog'oziga ko'chirilgan. Bayozga kiritilgan she'rlar nasta'liq xatida, ikki ustun shaklida, har bir betda 17, 21 satr she'r yozilgan. She'rlar qora, sarlavhalari esa qizil siyohda yozilgan bo'lib, har bir she'r qizil rangli siyoh bilan raqamlangan. O'lchovi 27,5x17,5. Bayoz 1746-betdan iborat, manbaning boshida va oxirida 1ta sahifa bo'sh (farzas) qoldirilgan. Ushbu tazkiraning muqovasi yirtilgan, ammo asar yaxshi saqlangan.

2. 1172-raqamli Bayozi ash'or. Sayyid Nosirxon to'ra Sultoni, Sa'diy, Sodi, Oqil, Muhammad Yusufbek, Bayoniy, Shinosiy, Doiy, Xudoybergan Ohund, Ojiz, Haqiriy, Xokiy, Umidiy, Kamoliy, Avaz, Devoni Muhammad Komil, Xayoliy Muhammad Nazar, Murodiy, Mirzo, Devoni, Yusuf, Rog'ib kabi 22ta shoirning she'rlari ko'chirilgan.

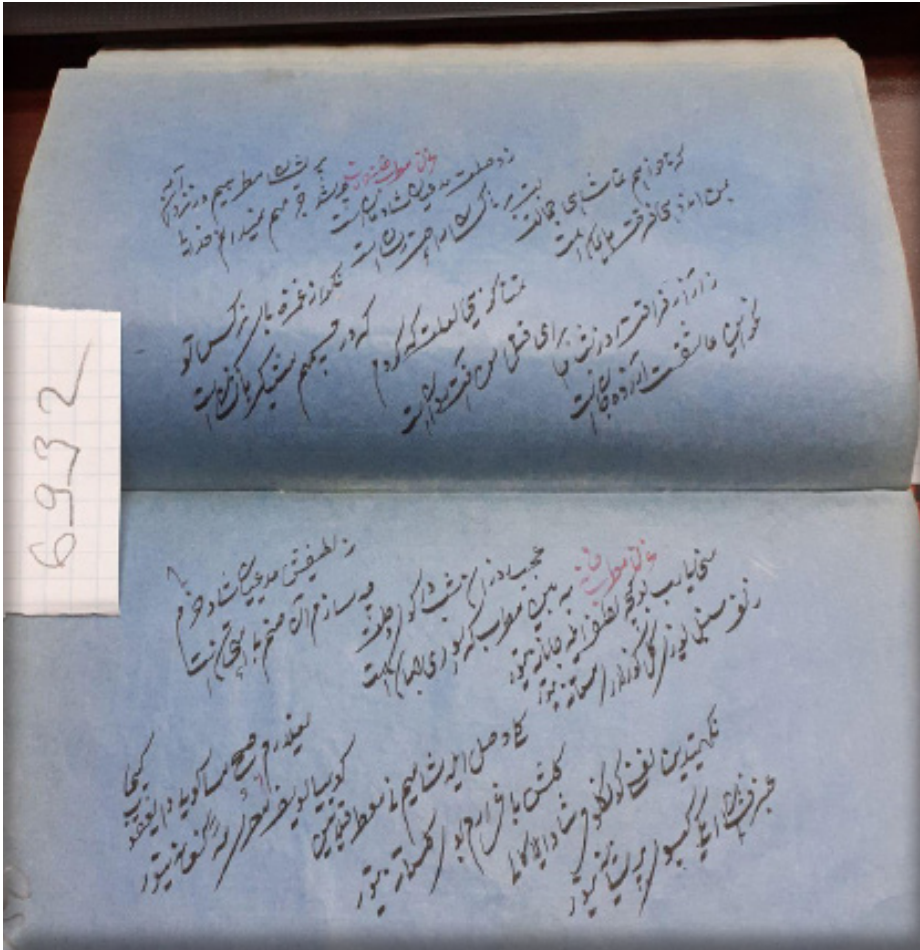
Bu qo'lyozma bayoz hijriy 1323/1905-yili Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga binoan Muhammad Sharif devon Allohbergan devon marhumiy tomonidan ko'chirilgan. Qo'lyozma bayozning kolofonida kotib tomonidan quyidagi forsiy va turkiy ma'lumotlar berilgan: *"Harki, xovanda duo tama'doram zi onki, man bodai gunahkoram. Shud batavfiqi Xudo loyanam in kitobat ruzi yakshanba tamom.*

Zilli as-subhona xoliyfata ar-rahmoni a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy domi davlatahu va shavkatahuning farmoni oliylari bila ushbu bayozni faqir al-haqir Muhammad Sharif devon ibn Allohbergan devon marhumiy muvofiq yilon yili, 1323, mohi zulqa'daning o'n to'quzlanji sanasi yakshanba kunida yozib itmomg'a yetkurdi.

Bayozga Mutrib Xonaxarobning 20ta (6ta forsiy, 14ta turkiy) g'azal kiritilgan bo'lib, *"Ey lolayi zanginman, tu gul'uzor ketdi..."* [№1172 bayoz, 153^a, 153^b] deb boshlanuvchi 9 baytli 1ta yangi g'azali ko'chirilgan. 2679-raqam qo'lyozma bayoz tuzilishidan 3 yil oldin ko'chirilgan bo'lsa-da, devonga kiritilmagan.

Bayoz o'yma naqshli qattiq qora karton bilan muqovalangan bo'lib, tarkibiga kirgan she'rlar och sariq Samarqand qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida, ikki ustun shaklda, qiya holatda, har bir betda 20 satr yozilgan. Bayoz qo'lyozmasini ko'chiruvchi kotib tomonidan barcha shoirlarning she'rlari raqamlar asosida tartiblangan hamda qizil siyoh bilan ramkaga

olinib, tilla rangli jadval ichiga she'rlar bitilgan. O'lchovi 26,5x16. Bayoz 308-betdan iborat, boshida 4, oxirida 3 varaq bo'sh sahifalar qoldirilgan. Ushbu bayoz ham juda yaxshi saqlangan.

1-rasm. O'zR FA ShI qo'lyozmalar fondidagi №6932
raqamli bayoz.

3. 1182-raqamli "Bayozi ash'or". Devoniy, Tabibiy, Oqil, Inoyat, Avaz, Purkomil, Shinosiy, G'ulomiy, Mutrib Xonaharob, Rog'ib, Mirzo, Niyoziy, Xayoliy, Amiriy, Asad, Yusuf, Chokar, Nadimiy, Sodiq, G'oziy, Kamoliy, Ojiz, Xodim kabi 23 shoirning she'rlari kiritilgan.

Bu qo'lyozma bayoz hijriy 1325/1907-yili Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga ko'ra Muhammad Sharif devon Allohbergan devon marhumiy tomonidan ko'chirilgan. Qo'lyozma bayozning xotimasida quyidagilar keltirilgan: *Zilli as-subhona xoliyfatahu ar-rahmoni a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy domi davlatahu va shavkatahuning farmoni oliylari bila ushbu*

bayozni faqir al-haqir Muhammad Sharif devon ibn Allohbergan devon marhumiy muvofiq qo'y yili 1325, mohi sharifi ramazonning to'rtlanjisi, juma kuni itmomg'a yetkurdi.

Bayozda Mutrib Xonaxarobning 11ta turkiy g'azal kiritilgan. Shundan devonga kiritilmagan *Jurmim ne erkon, ul sanam bir tun mani yod aylamas...* [№1182, 51^b, 52^a] deb boshlanuvchi 7 baytli 1ta turkiy g'azali ko'chirilgan. Ushbu bayoz devon ko'chirilgan yildan bir yil oldin ko'chirilgan, ammo ushbu g'azal devonda uchramaydi.

Bayoz to'q yashil o'yma naqshli muqova bilan muqovalangan bo'lib, tarkibiga kirgan she'rlar sariq rangli Samarqand qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida, ikki ustunda qiya qilib, har bir betda 12 satrda she'rlar yozilgan. Bayoz qo'lyozmasini ko'chiruvchi kotib tomonidan barcha shoirlarning she'rlari raqamlar asosida tartiblangan hamda qizil rangli siyoh bilan ramkaga olingan va she'rlar oq yaltiroq rangli jadval ichiga ko'chirilgan. O'lchovi 17,5x12. Bayoz 476-betdan iborat, boshida va oxirida 4 varaq bo'sh qoldirilgan. Ushbu bayoz ham juda yaxshi saqlangan.

4. 1184-raqamli "Bayozi ash'or". Mutrib, Devoniy, Rog'ib, G'oziy, Chokar, Amiriy, Yusuf, Shinosiy, Avaz, Sodiq, Devoniy, Xodim, Inoyat, Kamoliy, Nadimiy, Asad, Purkomil, Nozir, Muznib, Xaqiriy, G'oziy, Xokiy, Mirzo kabi 23 shoirning she'rlari ko'chirilgan.

Bu qo'lyozma bayoz hijriy 1328/1910-yilda Abulg'oz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan Mulla Muhammad Yusuf devoni Xarrot laqabli kotib tomonidan ko'chirilgan. Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Alhamdulillah, val minna ushbu bayozkim, bo amri sultoni az-zamoni va nodiru davron boisi alaman va al-amoni a'ni abul muzaffar val mansuri Abulg'oz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon ul janobni farmonlari birla faqir al-haqir Mulla Muhammad Yusuf al mutaxallasi bol chokar ibn Muhammad Yusuf devon mulaqqabi bi Xarrot yozib itmomi sarhadig'a yetkurdi, 1328 sana.*

Bayozga jami, 23ta g'azal kiritilgan, shundan, 10tasi forsiy, 13tasi turkiy g'azallardir. Ushbu bayoz devon tuzilgandan 2 yil keyin ko'chirilgan.

Mutrib Xonaxarobning *Jamolingdin furug'...* [85^{a/b}, 86^{a/b}], *Fig'onkim bo'lmisham...* [87^{a/b}], *Sango derman eshit...* [88^b, 89^a], *G'aming ko'nglum uyin...* [114^{a/b}], *Quyosh oso jamoling...* [121^{a/b}], *Ko'zum kushgach¹ sango...* [132^{a/b}], *Gul yuzing shavqida tun-kun...*

¹ "Ko'zum **kushgach** sango, ey dilbarho, bilmon nechuk bo'ldum..." misralaridagi "kushgach" so'zi "tushgach" bo'lishi kerak edi, kotib xatoga yo'l qo'ygan.

[134^b, 135^a], *Dardi ishqingdin ajab...* [135^{a/b}-b.], deb boshlanuvchi 7 baytli 8ta turkiy g'azali 2679/II-raqamli qo'lyozma devonga kiritilmagan.

Bayoz o'yma naqshli to'q yashil karton bilan muqovalangan, uning tarkibiga kirgan she'rlar pushti rangli Samarqand qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida, qiya holatda, ikki ustun shaklida, har bir betda 12 satrdan yozilgan. Bayoz qo'lyozmasini ko'chiruvchi kotib tomonidan barcha shoirlarning she'rlari raqamlar asosida tartiblangan. O'lchovi 18x11. Bayoz 308 betdan iborat, boshida 2, oxirida 4 bo'sh varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz ham juda yaxshi saqlangan.

5. 1190-raqamli Bayozi ash'or. Sodiq, G'oziy, Asad, Oqil, Mirzo, Nozir, Shinosiy, G'ulomiy, Purkomil, Kamoliy, Umidiy, Inoyat, Ojiz, Xokiy, Niyoziy, Habib, Yusuf, Rog'ib, Devoni, Mutribi Xonaxarob, Nadimiy, Xodim, Chokar, Muznib, Bayoniy, Mirzo, Doiy, Tabibiy, Avaz kabi 29 shoirning she'rlari tartiblangan.

Bu qo'lyozma bayoz hijriy 1326/1908-yili Abulg'ozii Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga binoan Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi Xarrot tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagillar keltirilgan: *Zilli as-subhona xolifata ar-rahmoni a'ni abul muzaffar val mansuri Abulg'ozii Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy xalladallohu taala mulkahu va davlatahuning farmoni oliylari bila bu bayozni faqir al-haqir Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi Xarrot bir ming uch yuz yigirma oltinchi yil, muvofiq bijan (maymun) yili mohi rabi-ul avvalin o'n uchlanjisi, seshanba kuni yozib itmomg'a yetkurdi.*

Bayozga Mutrib Xonaxarobning 12ta turkiy g'azali kiritilgan, shulardan *Bir kun labi alfozidin tirguzgusi, tirguzgusi...* [№1190, bayoz, 160^{a/b}], - deb boshlanuvchi 7 baytli 1ta turkiy g'azali devonga kiritilmagan.

Bayoz to'q yashil o'yma naqshli muqova bilan muqovalangan. Bayozning birinchi sahifasida sariq rangli naqshinkor unvon berilgan, qizil, yashil hamda ko'k rangli gullar bilan bezatilgan. Qo'lyozma tarkibiga kirgan she'rlar qalin sariq rangli fabrika qog'oziga, qora va qizil siyohlarda, chiroyli nasta'liq xatida yozilgan, she'rlar qizil, ko'k rangli siyohlarda ramkaga olingan. Ramka ichidan tilla rangli yaltiroq rangda jadval tushirilgan bo'lib, jadval ichiga she'rlar ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan. Har bir betga 12 satrdan she'r yozilgan. Bayoz qo'lyozmasini ko'chiruvchi kotib tomonidan barcha shoirlarning she'rlari raqamlar asosida

tartiblanib, "G'azali Mutribi Xonaxarob" kabi sarlavhalar bilan berilgan. O'lchovi 20,5x13,5. Bayoz 356 betdan iborat, boshida va oxirida bo'sh 3ta varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz yaxshi saqlangan.

6. 1192-raqamli "Bayozi ash'or". Bayozda Oqil, Bayoniy, Rog'ib, G'oziy, Asad, Yusuf, Niyoziy, Kamoliy, Sodiq, Nozir, Mutribi Xonaxarob, Xokiy, Mirzo, Muznib, Purkomil, Inoyat, Avaz, Mirzo, Shinosiy, Sa'diy kabi 20ta shoirning she'rlariga tartiblangan.

Bu qo'lyozma bayoz hijriy 1328/1910-yili Abulg'azi Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga binoan Abdulaziz mahdum tomonidan ko'chirilgan. Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Zilli as-subhona holifata ar-rahmoni bois al-aman val omoni a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy domi davlataning farmoni oliylari bila ushbu bayozkim, bir ming uch yuz yigirma sakkizlanji, 1328 sana, Bobojon Mahdum devon tarro al-mutahallasi bil Xodim ibn Abdulaziz Mahzum marhumiy yozib itmomi sarhadig'a yetkurdi.*

Bayozda Mutrib Xonaxarobning *Gulyuzingga notavon ko'nglim qushin zor aylading...* [№1192, bayoz, 34^{a/b}] deb boshlanuvchi 7 baytli 1ta turkiy hamda 1ta forsiy g'azali kiritilgan.

Devon tuzilgan vaqtdan ikki yil keyin ko'chirilgan ushbu bayozdagi xuddi shu 7 baytli turkiy g'azal devonda uchramaydi.

Bayoz muqovasi yashil o'yma naqsh bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she'rlar och yashil rangli fabrika qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida yozilgan, she'rlar avval qizil siyohda ramkaga olinib, keyin tilla rangli zar bilan jadval ichiga ikki qator qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga 12 satr she'r joylashtirilgan. She'rlari raqamlangan, ularga sarlavha qo'yilgan. O'lchovi 20,5x13. Bayoz 254-betdan iborat, boshi va oxirida uchta bo'sh varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz yaxshi saqlangan.

7. 1195-raqamli "Bayozi ash'or". Bayozda Avaz, Chokar, Xonaxarob, Yusuf, Niyoziy, Doiy, Nadimiy, Xayoliy, Haqiriy, Habib, Devoniy, Asad kabi 12ta shoirning she'rlariga tartib berilgan.

Bu qo'lyozma bayoz hijriy 1325/1907-yili Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga binoan Muhammad Sharif devoni ibn Allohbergan devon Marhumiy tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Zilli as-subhona xolifata ar-rahmoni a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy xalladallohu mulkahu va sultonahuning farmoni oliylari bila ushbu bayozni faqir al-haqir Muhammad Sharif devon bin*

Allohbergan devon Marhumiy muvofiq qo'y yili, 1325, mohi zulqa'dani o'nlanjisi, yakshanba kuni yozib itmomg'a yetkurdi.

Bayozga Mutrib Xonaxarobning 31ta g'azali kiritilgan bo'lib, shundan, 12tasi forsiy, qolgan 19tasi turkiy g'azallardir.

"Dayr ichra sansiz, ey pari, jism ichra jonni naylaram..." [№1195 bayoz, 48^{a/b}] deb boshlanuvchi 7 baytli g'azal ham Mutrib devonlariga kiritilmagan.

Bayoz o'yma naqshli qattiq to'q yashil qarton bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she'rlar shildiroq pushti rangli Qo'qon qog'oziga, qora siyohda chiroyli nasta'liq xatida yozilgan. Har bir sahifada berilgan she'rning atrofi qora, ko'k, pushti ranglar bilan ramka ichiga olingan hamda she'rlar oq rangli yaltiroq zar bilan jadval ichiga ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga 12 satrdan she'r joylashtirilgan. She'rlari raqamlangan hamda sarlavhalangan. O'lchovi 18x11,5. Bayoz 320-betdan iborat, manbaning boshida va oxirida 4ta bo'sh varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz yaxshi saqlangan.

8. 1196-raqamli "Bayozi ash'or". Devoniy, Avaz, Tabibiy, Inoyat, Xodim, Nadimiy, Chokar, Habib, Mutrib Xonaxarob, Yusuf, Xokiy, Purkomil, Mirzo, G'oziy, Umidiy, Sodiq, Niyoziy, Rog'ib, Doiy, Oqil, Nosiriy, Kamoliy, Bayoniy, Ojiz, Muznib, Shinosiy, Asad, G'ulomiy, Sultoniy kabi 29ta shoirning she'rlari tartiblangan.

Bu qo'lyozma bayoz hijriy 1326/1908 yili Mullo Qurbonniyoz domla Pahlavon Juryonliy tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Alhamdilillah, val minna kim xolifata ar-rahmon zilli as-subhon boisi al-amni va-l-amon al-xoqon ibn al-xoqon abul muzaffari val mansuri Abulg'ozzi Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon xalladallohu taala mulkahu va davlatahu ul olijanobning farmoni oliylari bila ushbu shuarolar she'rlarin kitobat etdi. Yozg'uchi, Mullo Qurbonniyoz bin domlo Pahlavon Juryonliy, sana 1326lanjida bitildi, Tammat.*

Bayozdan Mutrib Xonaxarobning 10ta turkiy g'azali joy olgan. Shundan *Bir kun labi alfozidin, tirguzgusi, tirguzgusi...* [№1196, bayoz, 148^{a/b}] deb boshlanuvchi 7 baytli 1ta turkiy g'azal devonga kiritilmagan. Ushbu bayoz devon ko'chirilgan yili ko'chirilgan.

Bayoz o'yma naqshli qattiq to'q yashil muqova bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she'rlar ohorlangan Samarqand qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida yozilgan, she'rlar ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan, har bir beta 12 satrdan she'r joylashtirilgan. Bayoz qo'lyozmasini ko'chiruvchi

kotib tomonidan barcha shoirlarning she'rlari raqamlar asosida tartiblangan. O'lchovi 20,5x13. Bayoz 316 betdan iborat, manbaning boshida 1 ta, oxirida 3 ta bo'sh varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz yaxshi saqlangan.

9. 1131-raqamli "Bayozi muxammasot". Tabibiy, Oqil, Yusuf, G'ulomiy, Sultoni, Rog'ib, Shinosiy, Xayoliy, Bayoniy, Xokiy, Sodiq, Kamoliy, Avaz, Niyoziy, Xaqiriy, Ojiz, Umidiy, Doiy, Habib, Nadimiy, Xodim, Chokar, Mutribi Xonaxarob, Niyoziy, Sa'diy, Rog'ib kabi 26 shoirning muxammaslari kiritilgan.

Ushbu bayozi muxammasot Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga binoan hijriy 1325/1907-yil Ollohbergan devonning o'g'li Muhammad Sharif devon tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayoz kolofoni quyidagicha yakunlangan: *Zilli as-subhona xolifatahu ar-rahmoni a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy xalladallohu mulkahu sultonahuning farmoni oliylari bila ushbu kitobni faqir al-haqir Muhammad Sharif devoni ibn Allohbergan devon Marhumiy muvofiq qo'yi yili 1325 mohi shavvalni to'qqizlanjisi panjshanba kuni yozib itmomg'a yetkurdi.*

Mutrib Xonaxarob Navoiy, Navras, Feruz kabi buyuk salaflarining g'azallariga o'xshatmalar yozgan. Bayozga 6ta muxammas, shundan 1tasi forsiy, qolgan 5tasi turkiy kiritilgan. 5ta turkiy muxammasdan 4tasi devonga kiritilgan. Bittasi esa yangi muxammasdir.

Feruzning *Ochilmish gul yeturmish bog'a ziynat, ey sanam, kelgil...*, deb boshlanuvchi 9 baytli g'azaliga, Mutribning *Jafo otini emdi qilib bolgul adam kelgil...* [№1131, 93^b, 94^a] deb boshlanuvchi bitta yangi muxammasi shu bayozdan o'rin olgan.

Ushbu manba qattiq qora o'yma naqshli muqova bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she'rlar yupqa shildiroq Samarqand qog'oziga ko'chirilgan. Bayozning birinchi sahifasida ko'k, yashil, pushti ranglar bilan bezatilgan naqshinkor unvon berilgan. Asar qizil va ko'k ranglar bilan ramkaga o'ralgan, keyin tilla rangli zar bilan jadval tushirilib, ichiga qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida she'rlar yozilgan, ikki qator qiya holatda ko'chirilgan. Har bir betda 20 satrdan she'r joylashtirilgan. Barcha she'rlar sarlavhalangan va raqamlangan. O'lchovi 26x15,5. Bayoz 332 betdan iborat, manbaning boshida va oxirida 4 sahifa bo'sh (farzas) qoldirilgan. Ushbu bayoz yaxshi saqlangan.

10. 1134-raqamli qo'lyozma. "Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy" "Debochayi masnaviyoti muxammasot majmuayi ash-shuaro Feruzshohiy domi mulkahu va davlatahu va zayyada umruhu va shavkatahu..." debochasi bilan boshlanadi.

Ushbu asar 1326/1908-yili ko'chirilgan. An'anaviy tarzda avval hamd, na'tkeyin 4ta xalifa madhi beriladi. Ushbu asarda taxmis bog'langan shoirga bag'ishlab yozilgan masnaviy keltirilgan. O'sha davr shoirlari Ogahiyning ustoz bilib, uning sifatlarini masnaviyga solib, keyin esa uning g'azallariga taxmis bog'laydilar. Birinchi bo'lib Feruz Ogahiyning madh etgan masnaviyi, undan keyin Feruzning Ogahiy g'azaliga bog'lagan muxammasi berilgan.

Ushbu asarda 33ta shoir¹ning Ogahiy g'azallariga, keyin Feruz g'azallariga bog'lagan taxmis muxammaslari ko'chirilgan.

"Bayozimuxammasot" Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga binoan hijriy 1326/1908-yili ko'chirilgan. Ushbu muxammasotni ko'chirgan kotib haqida ma'lumot berilmagan. Ammo bayoz oxiridagi masnaviyda qo'lyozmaning ko'chirilgan yili haqida ma'lumot bor. Bu masnaviyning Bayoniy ko'chirganligi haqida ma'lumot mavjud, oxirgi ikki bayt quyidagicha yakunlangan: ایریژه اتیب اهتمام، کم هس بریل دا ایتدی تمام، بیانی قلیب فکرتاریخ بات دیدیم شعر دین قالدی (Bu xizmat eriza andah etib ihtimom, kamu hash bir yilda etdi tamom, Bayoniy qilib fikri tarixi bot, dedim, she'rdin qoldi olamda ot 1326), misralaridagi *she'rdin qoldi olamda ot*, — degan jumla qizil siyohda berilgan va u abjad hisobida 1326 yilni bildiradi.

"Muxammasoti majmuayi ash-shuaro Feruzshohiy" asariga Ogahiyning *Jonbaxsh la'ling uzra...*, deb boshlanuvchi g'azaliga Mutribning *Qildi xirad begonasi...* [№1134 inv..., 22^b, 23^a] hamda *Vah, ne balodur bilmadi...*, deb boshlanuvchi g'azaliga ham *Bir g'amzada soldi mango...* [129^{a/b}]; Feruzning *Mango rahm aylab...*, deb boshlanuvchi g'azaliga *Muruvvat ko'rguzub...* [54^{a/b}], *Dedim, ko'zumni ravshan...*, deb boshlanuvchi g'azaliga, *Bu ne itob, ul maning...* [79^{a/b}], *Yoqutdurmu bilmadim...*, deb boshlanuvchi g'azaliga esa, *Tushgach ko'zum qildi...* [101^{a/b}], deb boshlanuvchi 5ta yangi taxmis muxammaslari ko'chirilgan.

Bundan tashqari bayozda Mutribning devonga kiritilgan 7 baytli 2ta musaddasi ham joy olgan. Bayozning oxirida "Bayoniyning

¹ XIX asrning ikkinchi yarmida ijod etgan Feruz, Sultoni, Sodiq, Sa'diy, G'oziy, Asad, Bayoniy, Oqil, Mirzo, Nozir, Shinosiy, G'ulomiy, Purkomil, Kamoliy, Inoyat, Doiy, Ojiz, Haqiriy, Niyoziy, Xokiy, Habib, Yusuf, Tabibiy, Rog'ib, Devoni, Mutrib Xonaxarob, Avaz, Nadimiy, Xodim, Chokar, Muznib, Umidiy, Totar kabilaning she'rlari kiritilgan.

majmua uchun aytgon taqrizidur”, - deb yozilgan qizil siyohli sarlavha ostida Bayoniyning 14 satrli taqrizi berilgan.

Ushbu manba o'yma naqshli qora muqova bilan muqovalangan. Muqova ustiga tushirilgan 3ta naqshinkor bezakning yuqori va past qismiga “Amali Muhammad Rahim Sahhof — 1326” degan yozuv tushirilgan. Tarkibiga kirgan she'rlar fabrika qog'oziga ko'chirilgan bo'lib, she'rlar qora va qizil siyohlarda, nasta'liq xatida ikki ustun shaklda ko'chirilgan, har bir betda 17 satr she'r joylashtirilgan. O'lchovi 27x17. Bayoz 432 betdan iborat, manbaning boshida va oxirida 4 sahifa bo'sh (farzas) qoldirilgan. Ushbu majmuayi shuaro juda yaxshi saqlangan.

11. 6927-raqamli bayozga Nozir, Haqiriy, Oqil, Niyoziy, Rog'ib, G'ulomiy, Mutrib Xonaxarob, Yusuf, Asad, Bayoniy, Sodiq, Xokiy, Xodim, Nadimiy, Chokar, Shinosiy, Purkomil, Mirzo, G'oziy, Devoniy kabi 20ta shoirning she'rlari kiritilgan.

Bu qo'lyozma bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1326/1908-yili Muhammad Sharif ibn Muhammad Ya'qub devon tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Zilli as-subhona xolifata ar-rahmoni bois al-a-mani val-a-moni abul muzaffari val mansuri Abulg'ozil Sayyid Muhammad Rahim Baxodurxon soniy ul oliy hazratning farmoni oliylari bila bu bayozni faqir al-haqir Muhammad Sharif ibn Muhammad Ya'qub devon bir ming uch yuz yigirma oltilanji yil, mohi ramazonni to'quzlanjisi muvofiq bijan (maymun) yili yozib itmomg'a yetkurdi.*

Bayozga Mutrib Xonaxarobning 33ta turkiy g'azallari hamda 10ta forsiy g'azali kiritilgan. jami 43ta.

Ushbu bayoz ham devon ko'chirilgan yili ko'chirilgan. Ammo, *Damodam ko'zlarining qatling'a...* [№6927, bayoz, 21^b, 22^a], *Ko'rubon ko'zim jamolin...* [36^{a/b}], deb boshlanuvchi 7 baytli 2ta turkiy g'azal devonga kiritilmagan.

Bayoz o'yma naqshli to'q yashil muqova bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she'rlar pushti rangli yupqa shildiroq Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan. She'rlar qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida yozilgan, qiya holatda ikki qatordan har bir betda 12 satr she'r joylashtirilgan. Bayozga ko'chirilgan g'azallarning sarlavhasi qizil siyohda raqamlangan. O'lchovi 17,5x11,5. Bayoz 308 betdan iborat, manbaning boshi va oxirida 2 bo'sh varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz ham yaxshi saqlangan.

12. 6928-raqamli bayoz. Purkomil, Inoyat, Mutrib Xonaxarob, Avaz, Asad, Bayoniy, Muznib, Rog'ib, Chokar kabi 9ta shoirning she'rlari kiritilgan.

Bayozda Mutrib Xonaxarobning yangi *Kel, ey dilbar...* [№6928, bayoz, 30^{a/b}], *Matoyi husninga...* [32^{a/b}], *“Yog‘du jahon zindon erur, sansiz...”* [160^{a/b}], *“Darkor emas jon, ey sanam...”* [162^b, 163^a], deb boshlanuvchi 4ta har biri, 7 baytdan iborat turkiy g‘azallari joy olgan. Bundan tashqari devonda uchraydigan 6ta turkiy hamda 3ta forsiy g‘azal ham bor. Bu bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1326/1908-yili Mullo Muhammad Yusuf ibn Muhammad Ya‘qub mulaqqabi bi Xarrot tomonidan ko‘chirilgan.

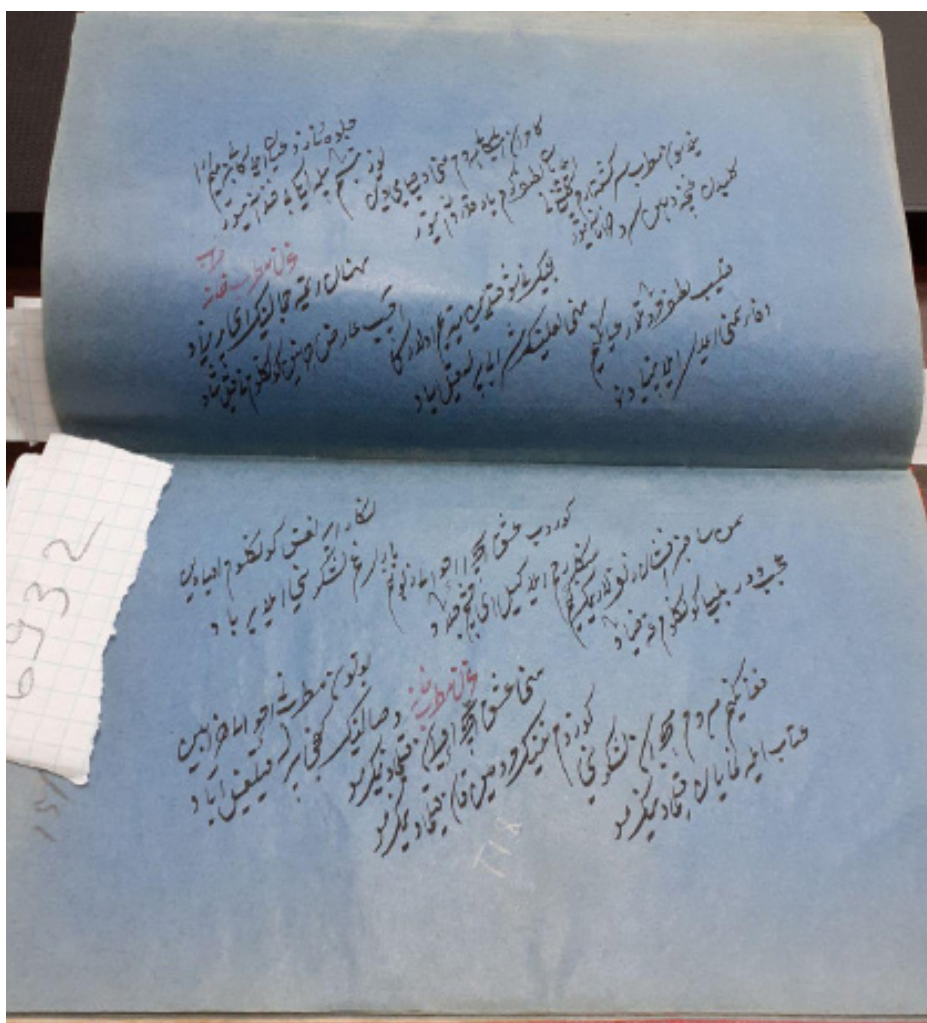
Qo‘lyozma bayozning kolofoni quyidagicha: *Alhamdulillah, va-l-amna ushbu bayoznikim, bo amri sultoni al-zamoni va nodir al-davroni boisi al-a-moni va-l-amoni oliy xoqoni ibn al-xoqon a‘ni abul muzaffari val mansuri Abulg‘ozi Sayyid Muhammad Rahim Baxodurxon ul janob farmonlari birla faqir al-haqir Mullo Muhammad Yusuf ibn Muhammad Ya‘qub mulaqqabi bi Xarrot yozib itmomg‘a yetkurdi. Sana: 1326.*

Bayoz o‘yma naqshli to‘q yashil muqova bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she‘rlar pushti rangli shildiroq yupqa qog‘ozga ko‘chirilgan. She‘rlar qora va qizil siyohlarda nasta‘liq xatida yozilgan, ikki qator qilib qiya holatda ko‘chirilgan, har bir betga 12 satr she‘r joylashtirilgan. Bayozga ko‘chirilgan g‘azallarning sarlavhasi qizil siyohda raqamlar bilan raqamlanib, sarlavhalangan. O‘lchovi 18x11,5. Bayoz 328 betdan iborat, manbaning boshi va oxirida 2 bo‘sh varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz ham yaxshi saqlangan.

13. 6932-raqamli bayoz. Muznib, Sodiq, Mutrib, Yusuf, Devoni, Xokiy, Kamoliy, Shinosiy, Rog'ib, Asad, G‘oziy, Mirzo, Oqil, Niyoziy, Chokar, Xodim, Purkomil, Nadimiy, Nozir, Avaz, Inoyat kabi 21 shoirning she'rlari kiritilgan.

Bu qo‘lyozma bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1328/1908-yili Mullo Muhammad devon Muhammad Ya‘qub devon xarrot tomonidan ko‘chirilgan.

Qo‘lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Alhamdulillah, val-a-mna ushbu bayoznikim, bo amri sultoni al-zamoni va nodir al-davron bois al-a-moni va al-o-moni al-xoqoni ibn al-xoqon a‘ni abul muzaffari val mansuri Abulg‘ozi Sayyid Muhammad Rahim Baxodurxon domi davlatahu ul janobni farmoni oliylari birla faqir al-haqir Mullo Muhammad Sharif ibn Muhammad Ya‘qub devoni mulaqqabi bi Xarrot yozib itmomg‘a yetkurdi. Sana: 1328.*

2-rasm. O'zR FA ShI qo'lyozmalar fondidagi №6932
raqamli bayoz.

Bayozda Mutrib Xonaxarobning 41ta g'azali ko'chirilgan, shundan 20tasi turkiy, 21tasi forsiy g'azallar.

Devonga kirmagan g'azallar soni esa 16ta, ularning hammasi 7 baytli. ular: *Ruxi xurshidi...* [№6932, 10^{a/b}], *Sham'i ruxinga jono...* [10^b, 11^a], *Quyosh oso jamoling...* [128^b, 129^a], *Mani jono visoling...* [129^{a/b}], *G'amingdin, ey sanam...* [137^b, 138^a], *Mudomo sandin...* [142^b, 143^a], *Mango ruxsori toboning...* [143^b, 144^a], *Fig'onkim, orazing mandin...* [144^{a/b}], *Bu tun kulbamg'a...* [144^b, 145^a], *Bu kecha bazmimg'a kelgan...* [146^b, 147^a], *Firoq ichra maning...* [147^b, 148^a], *Mani, yo rab...* [150^{a/b}], *Nihon etma jamoling...* [150^b, 151^a], *Mani ishq ichra hayron...* [151^{a/b}], *Nargisi bemoringga...* [151^b, 152^a], *Bihamdillah, visoli yordin...* [152^b, 153^a], kabi misralar bilan boshlanuvchi g'azallardir.

Bayoz to'q yashil o'yma naqshli muqova bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she'rlar ko'k rangli yupqa, shildiroq Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan. She'rlar qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida yozilgan bo'lib, ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan, har bir betda 12 satrda she'rlar joylashtirilgan. Bayozga ko'chirilgan g'azallarning sarlavhasi hamda raqamlari qizil siyohda berilgan. O'lchovi 18x11,5. Bayoz 306 betdan iborat, manbaning boshida ikki, oxirida uchta varaq bo'sh qoldirilgan. Ushbu bayoz ham yaxshi saqlangan.

14. 6951-raqamli bayoz. Bayozga Nozir, Mutrib, Purkomil, Avaz, Asad, Yusuf, Chokar, Sodiq, Inoyat, Kamoliy, Devoniy, Rog'ib, Xokiy, G'oziy, Muznib, Xodim, Nadimiy, Bayoniy, Mirzo, Niyoziy, Oqil kabi 21 shoirning she'rlari ko'chirilgan.

Bu qo'lyozma bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1328-yili Muhammad Komil devoni Ismoil devon Xorazmiy laqabli kotib tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Zilli as-subhona xoliyfatahu ar-rahmoni a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy domi davlatahu va shavkatahuning farmoni oliylari birla ushbu bayozni faqir al-haqir Muhammad Komil devon mulaqqabi be Devoni ibn domlo Ismoil devon Xorazmiy yozib, safar oyinda itmomg'a yetkurdi. Sana 1328lanji yilda.*

Bayozga shoirning *Yuzingga murg' ko'nglum...* [N^o6951, 61^b, 62^a], *Sham'i husninga...* [73^{a/b}], *Majnun ishqiaro...* [87^b, 88^a], *Dambadam chekkan...* [90^{a/b}], *Falakka chirmashur...* [90^b, 91^a], *Gul yuzingga...* [91^b 92^a], *Damodam fosh etib...* [93^b, 94^a], *Dardi ishqingdin...* [94^b, 95^a], *Mani har nozanin...* [95^{a/b}], *Bihamdillah, bu tun...* [95^b, 96^a], *Ne, deb yonimdin...* [113^b, 114^a], *Ko'zim tushgach...* [114^b, 115^a], *Ey sanam, raf'i niqob...* [132^{a/b}], *Yuzing gulzorin...* [133^{a/b}], *Xasta jonimg'a...* [148^{a/b}], *Mani Majnunlig'im...* [148^b, 189^a], deb boshlanuvchi 7 baytli 16ta yangi g'azallari kiritilgan.

Bayozdan Mutrib Xonaxarobning jami 35ta o'rin olgan, shundan 15tasi forsiy, qolgan 20tasi turkiy g'azallardir.

Bayoz o'yma naqshli to'q yashil muqova bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan she'rlar fabrika qog'oziga ko'chirilgan. Bayozning ba'zi sahifalariga "Rjevskoy fabriki N^o6", degan muhr bosilgan. She'rlar qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida yozilgan va ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga o'n ikki satr she'r joylashtirilgan. Barcha shoirlarning she'rlari raqamlangan va sarlavhalangan. O'lchovi 17,5x11. Bayoz 300 betdan iborat,

manbaning boshi va oxirida uch varaq bo'sh (farzas) qoldirilgan. Ushbu bayoz ham yaxshi saqlangan.

15. 6952-raqamli qo'lyozma bayoz. O'zR FA ShI asosiy fondida saqlanayotgan ushbu bayozda 11 shoirning she'r tartiblangan. Bular: Sodiq, Nazar, G'oziy, Asl, Mirzo, Kamoliy, Inoyat, Devoni, Avaz, Mutrib, Rog'ib.

Ushbu bayozni qachon va kim tomonidan ko'chirilganligi ma'lum emas. Bayozga Mutribning jami 8 g'azali kiritilgan. Shulardan 1tasi forsiy, qolgan 7tasi turkiy tildagi g'azallardir.

Jon qasdin aylab... [№6952, bayoz, 73^b, 74^a], deb boshlanuvchi 7 baytli 1ta turkiy g'azal devonga kiritilmagan.

Manba o'yima naqshli to'q yashil muqova bilan muqovalangan. Bayoz tarkibiga kirgan she'rlar qalin sarg'ish shildiroq fabrika qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida, qiya qilib, ikki ustun shaklida yozilgan, har bir sahifada 12 satr she'r joylashtirilgan. Bayozda yuqoridagi shoirlarning she'rlari ketma-ket tartibda emas, aralash holatda ko'chirilgan. Ammo barcha she'rlar alifbo tartibida ko'chirilgan. She'rlar raqamlangan va sarlavhalangan. O'lchami 18x11. Bayoz 276 betdan iborat. Boshida 1 varaq (farzas), oxirida esa 12 varaq bo'sh qoldirilgan. Ushbu bayoz juda yaxshi saqlangan. Bayozning xotima qismi berilmagan, kim tomonidan ko'chirilganligi hamda kotibi haqida ma'lumot uchramaydi. Ehtimol, kotib oxirigacha ko'chirib ulgurmagan.

16. 6969-raqamli bayoz. Nadimiy, Xodim, Chokar, Devoni, Oqil, Kamoliy, Yusuf, Niyoziy, Sodiq, Sa'diy, Mutrib Xonaxarob, Rog'ib, Shinosiy, Nozir, G'oziy, Avaz kabi 15ta shoirning she'rlari kiritilgan.

Bu qo'lyozma bayozni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1326/1908-yili Muhammad Sharif ibn Muhammad Ya'qub devon tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Alhamdulillah, va-l-amna ushbu bayozkim bo amri sultoni al-zamoni va nodirai davron bois al-amani va-l-omoni ul-sultoni ibn as-sultoni al-xoqon ibn al-xoqon a'ni abul muzaffari val mansuri Abulg'oz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon ul janobni farmoni oliylari birla bir ming uch yuz yigirma oltitanji yili erdikim, faqir al-xaqir Muhammad Sharif ibn Muhammad Ya'qub devoni mulaqqabi bi Xarrot yozib itmomi sarhadig'a yetkurdi. 1326 yil.*

Bayozda Mutrib Xonaxarobning 6ta turkiy g'azallari joy olgan, shundan *"Gardun uza xurshididin..."* [№6969, bayoz, 75^{a/b}],

“*Sarkashtayi parvonaman...*”[162^b, 163^a], deb boshlanuvchi 2ta 7 baytli turkiy gʻazali devonga kiritilmagan yangi gʻazallardir.

Bayoz oʻyma naqshli qattiq toʻq yashil karton bilan muqovalangan. Tarkibiga kirgan sheʼrlar shildiroq yupqa Qoʻqon qogʻoziga koʻchirilgan. Sheʼrlar qora va qizil siyohlarda nastaʼliq xatida yozilgan boʻlib, ikki qator qilib qiya holatda joylashtirilgan, har bir betga 12 satrda sheʼrlar yozilgan. Gʻazallar qizil rangli siyohda sarlavhalangan hamda raqamlangan. Oʻlchovi 18x11. Bayoz 332 betdan iborat, manbaning boshida 3, oxirida 2 varaq boʻsh qoldirilgan. Ushbu bayoz ham yaxshi saqlangan.

17. 6990-raqamli bayoz. Xokiy, Yusuf, Muznib, Shinosiy, Mirzo, Xodim, Kamoliy, Gʻoziy, Inoyat, Chokar, Sodiq, Rogʻib, Mutrib Xonaxarob, Saʼdiy, Ojiz, Devoniy, Nadimiy, Bayoniy, Oqil, Asad, Nozir kabi 21 ta shoirning sheʼrlari kiritilgan.

Bu qoʻlyozma bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1327/1909-yili Bobojon Maxzum devon tarro al-mutaxallasi xodim ibn ubbod Abdulaziz Maxzum Marhumiy tomonidan koʻchirilgan.

Qoʻlyozma bayozning kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Zilli as-subhona xolifata ar-rahmoni aʼni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxondomidavlatahuningfarmoni oliylaribila ushbu bayoznikim, bir ming uch yuz dogʻi yigirma yettilanji yili Bobojon maxdum devon tarro al-mutaxallasi xodim ibn Abdulaziz Mahzum Marhumiy yozib itmomi sarhadigʻa yetkurdi tammam al-kitob to tammam al-kitob bi-aʼvn al-malik al-vahhob.*

Bayozdagi Mutribning *Labingni kavsaridin...* [№6990 bayoz, 49^{a/b}], *Ajab xusn ichra...* [115^b, 118^a], deb boshlanuvchi 7 baytli 2ta turkiy gʻazali yangi sheʼrlardir.

Bayozga shoirning 8ta turkiy, 10ta forsiy jami 20ta gʻazali kiritilgan.

Bayoz yashil rangli muqovalangan boʻlib, 3ta oʻyma naqsh tushirilgan. Tarkibiga kirgan sheʼrlar sariq fabrika qogʻoziga koʻchirilgan. Sheʼrlar qora va qizil siyohlarda nastaʼliq xatida yozilgan, avval koʻk rangli siyoh bilan jadvalga olingan, keyin tilla rangli zar bilan ramka ichiga joylashtirilgan. Har bir betga 12 satr, ikki qator qiya holatda koʻchirilgan. Bayozga koʻchirilgan gʻazallarning sarlavhasi qizil siyohda raqamlangan hamda sarlavhalangan. Oʻlchovi 18x13. Bayoz 256 betdan iborat, manbaning boshi va oxirida 2ta boʻsh varaq qoldirilgan. Ushbu bayozning muqovasi biroz uringan boʻlsa-da, sahifalari yaxshi saqlangan.

18. 7032-raqamli bayoz. Asad, Xokiy, G'oziy, Bayoniy, Kamoliy, Niyoziy, Ojiz, Chokar, Sodiq, Xodim, Muznib, Nozir, Sa'diy, Mirzo, Sultoniy, Haqiriy, Inoyat, Mutrib Xonaxarob, Nadimiy, Shinosiy, Xayoliy, Doiy, Avaz, G'ulomiy, Purkomil, Yusuf kabi 26ta shoirning she'rlari kiritilgan.

Bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1326/1908-yili Mullo Muhammad Yusuf al-mutaxallasi bil hokiy ibn Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi Xarrot tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofoni quyidagicha yakunlangan: *Alhamdulillah, val minna ushbu kitob bayozkim bo amri sultoni az-zamoni nodir-ul davroni zilli subhona xolifata ar-ramoni bois al-a-mani val-a-mon abul muzaffari val mansuri Abulg'ozi Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon ul janobi oliyni farmonlari bila bir ming uch yuz yigirma oltinchi yili jumod-ul avval oyini ikkilanjsi dushanba kuni erdikim, faqir al-haqir Mullo Muhammad Yusuf al-mutaxallasi bi al-Choka ibn Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi Xarrot yozib itmomi sarhadig'a yetkurdi. Sana 1326.*

Bayozga shoirning 6ta turkiy hamda 2ta forsiy g'azallari kiritilgan. Shundan *Ul sanam hajr aro dilim chokini bilmodi, netay...* [N^o7032 bayoz, 88^b, 89^a], deb boshlanuvchi 7 baytli 1ta turkiy g'azal devonga ko'chirilmagan.

Bayoz to'q yashil rangli muqova bilan muqovalangan va 3ta o'yma naqsh bilan bezatilgan. Tarkibiga kirgan she'rlar sariq rangli fabrika qog'oziga ko'chirilgan. She'rlar qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida yozilgan, ikki qator qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga 20 satr she'r joylashtirilgan. Bayozga ko'chirilgan g'azallarning sarlavhasi qizil siyohda raqamlar bilan sarlavhalangan. O'lchovi 27x15,5. Bayoz 316 betdan iborat, manbaning boshida 2ta bo'sh varaq qoldirilgan. Ushbu bayoz juda yaxshi saqlangan.

19. 2024-inventar raqamli bayoz. Devoniy, Rog'ib, Muznib, G'ulomiy, Bayoniy, Sodiq, Mutrib Xonaxarob, Bayoniy, Xokiy, Kamoliy, Sa'diy, Yusuf, Avaz, Xodim, Nadimiy, Inoyat, Purkomil, Tabibiy, Nozir, Shinosiy, Oqil, Asad kabi 22 shoirning g'azallari kiritilgan.

Ushbu bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1327-yili Muhammad Komil devoni mulaqqabi bi devoni ibn domullo Ismoil devoni Xorazmiy tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayoz kolofonida quyidagilar keltirilgan: *Zilli as-subhona xalifatahu ar-rahmoni bois amanu omon a'ni Sayyid*

Muhammad Rahim Bahodurxon domi davlatahuning farmoni oliylari bila ushbu bayozni faqir al-haqir mullo Muhammad Komil devoni mulaqqabi bi Devoni ibn domullo Ismoil devoni Xorazmiy muvofiq bijan (maymun) yili mohi muharramning avvalida itmomg'a yetkurdi, 1327 sana.

Ushbu bayozda Mutribning *O'ldim g'ami...* [№2024 bayoz, 37^{a/b}], *Hijron tuni...* [48^{a/b}], *Notavon ko'nglim...* [O'sha bayoz, 59^{a/b}], *Kel, istadim...* [67^b, 68^a], *Tinmay ko'zimda...* [69^{a/b}], *Shukrkim, bu kecha...* [72^{a/b}], deb boshlanuvchi 7 baytli 6ta turkiy g'azali devonga kiritilmagan.

Bayozga shoirning jami 23ta g'azallari ko'chirilgan, shundan 3tasi forsiy, qolgan 20 tasi turkiy tilda.

Ushbu manba to'q yashil rangda muqova bilan muqovalangan va ustiga uchta naqsh tushirilgan. Tarkibiga kirgan she'rlar zafaron (sabzi) rangdagi fabrika qog'oziga ko'chirilgan. Bayozga kiritilgan she'rlar nasta'liq xatida, ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga 12 satr she'r joylashtirilgan. Bayozni ko'chiruvchi kotib barcha shoirlarning she'rlarini raqamlar bilan tartiblagan. O'lchovi 18x11,5. Bayoz 312 betdan iborat, manbaning boshida 2ta va oxirida 3sahifa bo'sh (farzas) qoldirilgan. Ushbu bayoz yaxshi saqlangan.

Devonda uchramaydigan she'rlar

6971-, №2025-, №1129-, №1127-raqamlarda saqlanayotgan bayozlarda Mutribning devonlarga kiritilmagan yangi she'rlari ko'chirilgan.

1. 6971-raqamli bayoz. Bayozga Avaz, Purkomil, Shinosiy, Nadimiy, Rog'ib, Yusuf, Nozir, Haqiriy, Xodim, Xokiy, Mutrib, Kamoliy, Asad, Muznib, Inoyat, Sodiq, Devoniy, Bayoniy, Niyoziy, G'oziy, Mirzo, Chokar kabi 22 ta shoirning she'rlari kiritilgan.

Bu qo'lyozma bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1328/1910-yili Mullo Boltaniyoz al-mutaxallasi bin Nadimiy valadi usto Qurbonniyoz tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar bitilgan: *Alhamdulillah, val-minna ushbu bayozkim, bo amri sultoni az-zamoni va nodir ul-davroni a'ni abul muzaffar val mansur Abulg'azi Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon domi davlatahu va shavkatahuning farmoni oliylari bila bir ming uch yuz yigirma sakkizlanji yili mohi safarning o'n oltilanjisi, juma kuni erdikim, Mullo Boltaniyoz al-mutaxallasi bo Nadimiy valadi usto Qurbonniyoz yozib itmomi sarhadig'a yetkurdi. 1328 sana.*

Bayozdan Mutrib Xonaxarobning *Hajr o'qin...* [№6971, 70^{a/b}], *Fig'onkim, bu kecha...* [71^b, 72^a], *Bir nafas...* [72^b, 73^a], *Mudomo murg' ko'nglum...* [74^{a/b}], *Nigoro, hasrati...* [74^b, 75^a], *Jamolingg'a maningdek...* [75^{a/b}], *Mani tokay...* 77^b, 78^a], *Oh, kim...* [91^b, 92^a], *Shukurkim, bu kecha...* [94^{a/b}], *Jonimda bor ofati...* [100^b, 101^a], — deb boshlanuvchi devonga kiritilmagan 7 baytli 10ta turkiy g'azallari joy olgan. Bayozga jami, 22ta g'azal kiritilgan, shundan 12tasi forsiy tilda.

Bayoz o'yma naqshli to'q yashil rangli muqovada. Tarkibiga kirgan she'rlar pushti rangli fabrika qog'oziga ko'chirilgan. She'rlar qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida yozilgan, ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga 12 satr she'r joylashtirilgan. Bayozga ko'chirilgan g'azallarning sarlavhasi qizil siyohda raqamlar bilan sarlavhalangan. O'lchovi 18x11,5. Bayoz 276 betdan iborat, manbaning boshi va oxirida 3 varaq bo'sh qoldirilgan. Ushbu bayoz ham yaxshi saqlangan.

2. 2025-raqamli bayoz. Bayozga Mutrib, Rog'ib, Yusuf, Kamoliy, Asad, Inoyat, Muznib, Sodiq, Purkomil, Xokiy, G'oziy, Nozir, Bayoniy, Devoniy, Xodim, Oqil, Mirzo, Avaz kabi 18 ta shoirning g'azallari kiritilgan.

Ushbu bayoz Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1328-yili Muhammad Sharif valadi Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi Xarrot tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayoz kolofonida quyidagilar bitilgan: *Zilli as-subhona xalifata ar-rahmoni a'ni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon domi davlatahu va shavkatahuning farmoni oliylari birla ushbu bayozni Muhammad Sharif valadi Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi Xarrot muvofiq, tovuq yili yozib itmomig'a yetkurdi. Fiy shahri safari, fiy 1328 sana.*

Ushbu bayozda Mutribning *Istaram jono...* [№2025, 3^{a/b}], *Ishq aro bilmon...* [14^b, 15^a], *Erurman kecha-kunduz...* [96^{a/b}], *Ko'nglum ichra...* [107^b, 108^a], *Mani shod etgali...* [111^b, 112^a] deb boshlanuvchi 5ta, 7 baytli (devonga kiritilmagan), yangi g'azallari joy olgan.

Jami 14ta she'r kiritilgan bo'lib, shundan, 9 tasi forsiy, 5 tasi turkiy tildagi g'azallardir.

Ushbu manba to'q yashil rang bilan muqovalangan. Muqovaga 3 ta o'yma naqsh tushirilgan. Tarkibiga kirgan she'rlar sariq rangli yupqa shildiroq Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan. Bayozga kiritilgan she'rlar nasta'liq xatida, ikki qator qilib qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga 12 satr she'r joylashtirilgan. O'lchovi 18x12. Bayoz 304 betdan iborat, manbaning boshida 4ta va oxirida

3 sahifa bo'sh (farzas) qoldirilgan. Ushbu bayoz yaxshi saqlangan.

3. 1129-raqamli “Bayozi muxammasot”. Bayozga Rog'ib, Oqil, G'olib, Niyoziy, Doiy, Bayoniy, Tabibiy, Habib, Shinosiy, Avaz, Asad, Mutrib Xonaxarob, Chokar, Ojiz, Nodir, Nodim, Nazmiy, Najot, Yusuf, Devoniy kabi 20 ta shoirlarning muxammaslari kiritilgan.

Bu qo'lyozma bayozni Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon farmoniga binoan hijriy 1327-yili Muhammad Ya'qub devoni Qurboniyoz Xorazmiy laqabli kotib tomonidan ko'chirilgan.

Qo'lyozma bayozning kolofonida quyidagilar bitilgan: *Lillahi al-hamd-u va-l-minahu oliy hazrat raf'i manzilat zillias-subhona xolifata ar-rahmoni boisi al-a-mani va-l-omoni abul muzaffari val mansuri Abulg'ozi Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy xalladallohu ta'oli mulkahu davlatahu va zayyada umruhu ul oliy hazratning farmoni oliylari birlan bu muxammasot bayozni bir ming uch yuz yigirma yettilanji yil, mohi jumod-ul avvalni avvali Chahorshanba kuni bu faqir al-haqir Muhammad Ya'qub devon ibn usto Qurbonniyoz Xorazmiy mulaqqabi bi Xarrot yozib itmomi sarhadig'a yetkurdi.*

Bayozga Navoiyning *Gul kerakmasdur...* deb boshlanuvchi 7 baytli g'azaliga Mutribning *Nega shod o'lg'um...* [N^o1129 bayoz, 14^b, 15^a] deb boshlanuvchi devonda uchramaydigan yangi taxmis muxammasi kiritilgan.

Unga jami 7ta muxammas kiritilgan, shundan 6tasi forsiy, 1tasi turkiy tilda.

Shoir zamondoshlari — bo'lgan Tabibiy, Avaz va uning g'azallariga bir nechta taxmis muxammaslar bog'laganlar. Masalan, Tabibiy Mutribning *Noz ila aqlimni olg'on gul'uzorim sizmusiz...* [160^{a/b}], Avaz O'tar ham Mutribning *Ne sabab bo'ldi bu tun bazming'a yorim kelmadi...* [125^b, 126^a] deb boshlanuvchi 7 baytli g'azaliga muxammas bog'langan.

Qo'lyozma muqovasi qora rangda, ustiga naqsh tushirilgan. Tarkibiga kirgan she'rlar fabrika qog'oziga ko'chirilgan. Qog'oz havo rangda. Bayozning birinchi sahifasida ko'k, yashil, pushti ranglar bilan bezatilgan naqshinkor unvon mavjud. She'rlar qizil va ko'k rangli siyoh bilan ramkaga olinib, yaltiroq sariq rangli zar bilan jadval ichiga qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida yozilgan, ikki qator qiya holatda ko'chirilgan, har bir betga 20 satr she'r qilib joylashtirilgan. She'rlar raqamlangan, sarlavhalangan. O'lchovi 27x16,5. Bayoz 400 betdan iborat, manbaning boshida va oxirida 4 varaq bo'sh qoldirilgan. Ushbu bayoz ham yaxshi saqlangan.

4. 1127-raqamli “Bayozi muxammasot”. Sultoni, Feruz shohi, Sodiq, Sa'diy, G'oziy, Asad, Bayoniy, Oqil, Nozir, Shinosiy, G'ulomiy, Purkomil, Kamoliy, Amiriy, Inoyat, Ojiz, Niyoziy, Habib, Xokiy, Yusuf, Rog'ib, Devoniy, Mutrib Xonaxarob, Avaz, Nadim, Xodim, Chokar, Muznib, Soqiy, Umid, Mirzo, Niyoziy, Tabibiy, Avaz, Haqiriy kabi 35 shoirning muxammaslari kiritilgan.

Ushbu bayoz Abulg'ozii Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy farmoniga binoan hijriy 1326/1908-yili Muhammad Ya'qub tomonidan ko'chirilgan.

Asarning kolofoni quyidagicha yakunlanadi: *Alhamdulillah, val minna oliy hazrat rafi' manzilat sulton al-zamon boisi al-a-man va-l-amon a'ni abul uzaffar val-ansuri Abulg'ozii Sayyid Muhammad Rahim Bahodurxon soniy xalladallohu taoliy mulkahu va davlatahu zayyada umruhu ul oliy hazratning farmoni vojiblari bo'lib, bu bayozi muxammasotni faqir al-haqir Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi Xarrot sana 1326 lanji yil muvofiq bijan yili mohi safaroni 22lanji Chahorshanba kuni yozib itmomg'a yetkurdi.*

Ushbu bayozda Mutribning Feruz g'azallariga bog'lagan 7 baytli *Dedim: ko'zumni ravshan et, mehr-u jamoling ko'rsatib...* [N^o1127, 23^b, 24^a], 11 baytli *Mango rahm aylab ul shirin zamon ohista-ohista...* [56^b, 57^{a/b}, 58^a], 9 baytli *Yoqutdurmu bilmodim, yo la'l, yo jonon labing...* [111^b, 112^{a/b}], Ogahiyning 7 baytli g'azaliga *Vah, ne balodur bilmodim, ey dilrabo, qosh-u ko'zung...* [90^{a/b}, 91^a], deb boshlanuvchi taxmis muxammaslari ham joy olgan.

Yuqorida Feruz, Ogahiy g'azallariga bog'langan muxammaslarning barchasi devonda keltirilmagan yangi muxammaslardir.

Qo'lyozma o'yma naqshli och yashil rangdagi muqovada tarkibiga kirgan she'rlar sarg'ish yupqa Samarqand qog'oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta'liq xatida ko'chirilgan. Har bir sahifadagi she'rlar sarg'ish yaltiroq ranglar bilan jadvalga olingan va qizil va tilla yaltiroq ranglar bilan bezatilgan. Jadval ichidagi she'rlar qiya qilib uch ustun shaklida ko'chirilgan, har bir sahifaga 20 satr muxammas joylashtirilgan. O'lchovi 26,5x15,5. Bayoz 308 betdan iborat, boshi va oxirida 3 (farzas) varaq bo'sh qoldirilgan.

Hozirda Mutribning 19 bayozda 1152 misra (1tasi 9 baytli, boshqalari 7 baytli g'azallar), 4ta “Bayozi muxammasot”da 240 misra (11ta muxammas, 7, 9, 11 baytli)¹, Laffasiy tazkirasida 18 misra (9 baytli 1ta g'azal) devonga kiritilmagan she'ri aniqlandi va bir joyga

¹ Laffasiy tazkirasiga Mutribning 18 misra (9 baytli 1ta g'azal) hamda toshbosma manbalarga (60 misralik), davriy nashr (gazeta, jurnal, to'plamlarga 169 misra) materiallariga kiritilgan yangi she'rlari ham bor. Bu haqida keyingi ishlarda ma'lumot beriladi.

to'plandi. Jami, 1400 misradan ortiq she'r 2679/II inventar raqamli qo'lyozma devonga kiritilmagani aniqlandi.

Muhammad Hasan Mutribning 1909-yili (yo'qolib ketgan) tuzilgan devon¹iga shu she'rlaridan bir qanchasi kiritilgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Xiva Ichan qal'a muzeyi, O'zRFA Sharqshunoslik instituti Hamid Sulaymon fondida 2679/II raqamda saqlanayotgan qo'lyozma devon hamda asosiy fondida saqlanayotgan 903/V, 906/VII raqamdagi qo'lyozma devonlarni qiyosiy o'rganish, bayoz va majmualarga hamda davriy nashr materiallariga kiritilgan yangi g'azallarni tahlilga tortish shoir adabiy merosi haqidagi mavjud tasavvurlarni boyitadi. Manbalarning qiyosiy tadqiqi asosida ijodkor lirik asarlarining mukammal ilmiy-tanqidiy matnini yaratish ishlari matnshunoslik oldida turgan dolzarb muammolardandir. Bu kabi vazifalarning bajarilishi istiqbolda Muhammad Hasan Mutrib ijodiy merosining adabiyot tarixidagi o'ziga xos o'rnini belgilash va ijodkor mahorati sirlarini kashf etish imkonini beradi.

Adabiyotlar

- Абдуллаев, В., Валихўжаев, Б. 1958. *“Улуғ Октябр сотсиалистик революциясининг арафаси ва гражданлар уруши даврида ўзбек поезияси”*. 3 — 9. Самарқанд: — ЎзДУ нашри.
- Абдуғофуров, А. 2003. Мутриб Хонахаробий. №6, 165-166. Тошкент: *“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”* Давлат илмий нашриёти.
- Баёзи мухаммасот*. ЎЗР ФА ШИ, Қўлёзма, №1131, №1134, №1129, №1127.
- Баёз*. ЎЗР ФА ШИнинг асосий фондида сақланаётган қўлёмалар: №1130, №1133, №1143, №1157, №1175, №1176, №1177, №1179, №1185, №1186, №1191, №2036, №1275, №6930, №7045, №2025, №2026, №6668, №1152, №1172, №1182, №1184, №1190, №1192, №1195, №1196, №6927, №6928, №6932, №6951, №6952, №6969, №6971, №6990, №7032, №2024.
- Баёз*. ЎЗР ФА ШИ, Тошбосма, №27, №28, №29, №5854/3, №11238, №8734, №14420, №9543, №480, №12700, №479.
- Баёз*. Хива: Ичон қалъа. Қўлёмза, №5894/2, №5894/3, №5894/5, №5884/5.
- Бобожон, Тарроҳ-Ходим. 2011. *Хоразм шоир ва навозандалари*. Тошкент: Тафаккур қаноти.
- Бобохўжаев, А. 1964. *Йигирманчи йиллар ўзбек совет поезиясида замонавийлик учун кураш*, филол.фан.номз. дисс... . Тошкент.
- Девони Мутриб Хонахароб*. ЎЗР ФА ШИ, асосий фонд. Қўлёмза, №903-V.
- Девони Мутриб Хонахароб*. ЎЗР ФА ШИ, асосий фонд. Қўлёмза, №906-VII.
- Девони Мутриб Хонахароб*. ЎЗР ФА ШИ, Ҳ. Сулаймон фонди. Қўлёмза,

¹ N.Mallayev shaxsiy kutubxonasidagi devon nazarda tutilmoqda.

№2679/II.

Жўрабоев, О. 2003. *Ҳазиний Хўқандий ҳаёти ва ижодий мероси*, филол. фан.номз. дисс.... Тошкент.

Лаффасий тазкиралари. Қўлёзма, №9494, №12561.

Маллаев, Н. 1957. "Классик адабиёт бойликларини чуқур ўрганайлик ва кенг оммалаштирайлик". Ўқитувчилар газетаси, 12.

Мўминов, Ғ. 1968. *Традиция ва маҳорат*. Тошкент: Фан.

Пирназаров, М. 1973. *Мутриб Хонахаробийнинг ижодий йўли*, филол.фан. номз. дисс.... Самарқанд.

Собрание восточных рукописей академии наук Республики Узбекистон, Литература (Диваны), Том I. 2017. Тошкент: Навруз.

Собрание восточных рукописей академии наук СССР. VII том. 1964. Тошкент: Фан.

Хоразм хабарлари (газета). 1921. 1922. 20, 26 сентябрдаги 24-, 25-сонлари; 7-, 10-, 14 октябрдаги 26-, 27-, 28-сонлари; 7, 30 ноябрдаги 4-, 7-сонлар, 4 февралдаги 39-сони.

Юнусов, М. 1965. *Традиция ва новаторлик проблемаси*. Тошкент: Фан.

Юсупов, Ю. 1967. *Хоразм шоирлари*. Тошкент: Бадиий адабиёт.

Юнусов, Ю. 1968. "Эркни қуйлаган шоира". Ўзбекистон маданияти, 12 март 21(1255).

Ўзбек адабиёти. 1968. *Хрестоматия*, V том, II китоб. Тошкент: Фан.

Ғанихўжаев, Ф. 1969. *Аҳмаджон Табибийнинг ҳаёти ва ижоди*, филол.фан. номз. дисс.... Тошкент.

Шарафиддинов, О. 1967. *Йиллар ва йўллар*. "Адабиётимизнинг ярим асри" мажмуаси, 172. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти.

S. Madirimova

(Tashkent, Uzbekistan)

madirimova@navoiy-uni.uz

A Scientific Description of the Manuscripts of Mutrib Khonakharob's Works

Abstract

This article is about the bilingual poet Mutrib Xonaxarab who had lived and had created at the end of the XIX century and at the beginning of the XX century and his lyric heritage sources. As such the information about his heritage which are kept to this period are gathered and they are researched in terms of textology and literary source study. The sources are compared and reflections are shown on the scientific bases.

In this article the main attention is focused on “Devoni Mutrib Xonaxarab” manuscripts’ studies under similar and unlike circumstances. The information about his biography and heritage indifferent sources — devons bayozes tazkiras are scientifically and monographically characterized. Poet’s lyric creations which were not shown in his devon are identified from the manuscripts and lithographic sources such as early press publication and the scientific reasonings about them are given.

Mutrib’s devons’ manuscripts’ sources are characterized according to the establishment, preservation, volume are attended. The new ghazals, which are not included in the devons, are identified in the bayozes, tazkiras.

The manuscripts sources in different manuscript funds, museums in our Republic are studied as classifying sources. For example, the manuscripts and lithographic sources which are kept in the museum of Ichan castle in Khiva, in Hamid Sulaymon and fundamental funds in the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan and the early press publication which are kept in the national publication fund of in the national library named after Alisher Navoi are used.

Key words: *manuscripts, source, text, research, inventar number, basic source, auxiliary source.*

About the author: *Sohiba Madirimova* — doctoral student (PhD), Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

Recommended citation: Madirimova, Sohiba. 2019. “A Scientific Description of the Manuscripts of Mutrib Khonakharob’s Works”. *Golden scripts* 3: 27—59.

References

- Abdullaev, V., Valixo'jaev B. 1958. *"Ulug' Oktyabr sotsialistik revolyusiyasining arafasi va grajdanlar urushi davrida o'zbek poeziyasi"*. 3 — 9. Samarqand: O'zDU nashri.
- Abdug'ofurov, A. 2003. *Mutrib Xonaxarob*. №6, 165-166. Toshkent: *"O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"* Davlat ilmiy nashriyoti.
- Bayozi muxammasot. O'zR FA SHI. Qo'lyozma, №1131, №1134, №1129, №1127.
- Bayoz. O'zR FA ShIning asosiy fondida saqlanayotgan qo'lyozmalar: №1130, №1133, №1143, №1157, №1175, №1176, №1177, №1179, №1185, №1186, №1191, №2036, №1275, №6930, №7045, №2025, №2026, №6668, №1152, №1172, №1182, №1184, №1190, №1192, №1195, №1196, №6927, №6928, №6932, №6951, №6952, №6969, №6971, №6990, №7032, №2024.
- Bayoz. O'zR FA SHI. Toshbosma, №27, №28, №29, №5854/3, №11238, №8734, №14420, №9543, №480, №12700, №479.
- Bayoz. Xiva: Ichon qal'a. Qo'lyozma, №5894/2, №5894/3, №5894/5, №5884/5.
- Bobojon, Tarroh-Xodim. 2011. *Xorazm shoir va navozandalari*. Toshkent: Tafakkur qanoti.
- Boboxo'jayev, A. 1964. *Yigirmanchi yillar o'zbek sovet poeziyasida zamonaviylik uchun kurash*, filol.fan.nomz. diss.... Toshkent.
- Devoni Mutrib Xonaxarob. O'zR FA SHI, asosiy fond. Qo'lyozma, №903-V.
- Devoni Mutrib Xonaxarob. O'zR FA SHI, asosiy fond. Qo'lyozma, №906-VII.
- Devoni Mutrib Xonaxarob. O'zR FA SHI, H. Sulaymon fondi. Qo'lyozma, №2679.
- Jo'raboyev, O. 2003. *Haziniy Xo'qandiy hayoti va ijodiy merosi*, filol.fan.nomz. diss.... Toshkent.
- Laffasiy tazkiralari. O'zR FA SHI, Qo'lyozma, №9494, №12561.
- Mallayev, N. 1957. *"Klassik adabiyot boyliklarini chuqur o'rganaylik va keng ommalashtiraylik"*. O'qituvchilar gazetasi, 12.
- Mo'minov, G'. 1968. *Traditsiya va mahorat*. Toshkent: Fan.
- Pirnazarov, M. 1973. *Mutrib Xonaxarobiyning ijodiy yo'li*, filol.fan.nomz. diss.... Samarqand.
- Sobranie vostochnyx rukopisey akademii nauk Respubliki Uzbekiston, Literatura (Divany)*, Tom I. 2017. Toshkent: Navruz.
- Sobranie vostochnyx rukopisey akademii nauk SSR*. VII tom. 1964. Toshkent: Fan.
- Xorazm xabarlari (gazeta)*. 1921. 1922. 20, 26 sentyabrdagi 24-, 25-sonlari; 7-, 10-, 14 oktyabrdagi 26-, 27-, 28-sonlari; 7, 30 noyabrdagi 4-, 7-sonlar, 4 fevraldagi 39-soni.
- Yunusov, M. 1965. *Traditsiya va novatorlik problemi*. Toshkent: Fan.
- Yusupov, Yu. 1967. *Xorazm shoirlari*. Toshkent: Badiiy adabiyot.
- Yunusov, Yu. 1968. *"Erkni kuylagan shoira"*. O'zbekiston madaniyati, 12 mart 21(1255).
- O'zbek adabiyoti*. 1968. *Xrestomatiya*, V tom, II kitob. Toshkent: Fan.
- G'anixo'jayev, F. 1969. *Ahmadjon Tabibiyning hayoti va ijodi*, filol.fan.nomz. diss.... Toshkent.
- Sharafiddinov, O. 1967. *Yillar va yo'llar. "Adabiyotimizning yarim asri"* majmuasi, 172. Toshkent: G'G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti.